

YABANCI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE KLASİK TÜRK EDEBİYATI

Esra EGÜZ*

ÖZET

Seyahatnameler, kültür tarihi açısından önem arz eden eserlerdir. Özellikle tarih, sanat ve sosyal hayat konusundaki çalışmalara kaynaklık ederler. Bununla birlikte seyahatnamelerde edebiyatla ilgili bilgilere de rastlanır. Bu yazıda, bazı yabancı seyyahların klasik Türk edebiyatı ve divan şairleri hakkındaki gözlem ve değerlendirmeleri konu edilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, divan şiiri, seyahatnameler.

CLASSICAL TURKISH LITERATURE THROUGH THE EYES OF FOREIGN TRAVELERS

ABSTRACT

Travel books are important in cultural studies, especially as sources about history, art and social life. They also provide information about literature. This article will address and evaluate observations and analyses of travelers about classical Turkish literature and diwan poets.

Key Words: Classical Turkish literature, diwan poetry, travel books.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren seyyahların uğrak noktalarından biri olmuştur. Tüccarlar, elçiler, resmî görevliler ve bu kişilerin maiyetindekiler başta olmak üzere pek çok Batılı, Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş, hatta devlet hizmetinde bulunmuş ve bunlardan bir kısmı ülkelerine döndüklerinde, gördüklerini ve yaşadıklarını kaleme alma gereğini hissetmişlerdir. Onlar, yazdıkları bu eserlerinde sadece gittikleri şehirleri, o şehirlerin coğrafi özelliklerini, yollardaki menzilleri ya da mimarî eserleri

*Arş.Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/
esraeguz@istanbul.edu.tr

anlatmakla kalmamış, Türklerin karakter özellikleri, âdetleri, ev ve aile hayatları, inançları, bayramları, yeme içme alışkanlıkları, kıyafetleri ve benzeri konularda da geniş bilgiler vermişlerdir. Bütün bunlardan ayrı olarak her seyyah kendi ilgi alanlarına ilişkin, hususi konulardaki gözlemlerini de aktarmıştır. Sözelimi Tournefort bir bitki bilimcisi olduğu için, eserinde bitkiler hakkında geniş bilgi vermiş, Tavernier ise tüccar olduğu için ticaret hayatı üzerinde durmuş ve pek çok ticarî eşyanın alış ve satış fiyatını kaydetmiştir. Aynı şekilde bazı seyyahlar da kitaplara duydukları ilgi sebebiyle, ya kendileri için ya da ülkelerine döndüklerinde satmak veya seçkin kimselere hediye etmek için kitap satın almışlardır. Galland ve Thevenot böyle seyyahlardandır. Bazı seyyahlar ise Türkler hakkında genel bilgi verirken, onların dillerine ve edebiyatlarına da ilgi duyarak, birkaç cümleyle de olsa konu hakkındaki görüşlerini aktarma gereğini hissetmişlerdir. Biz bu yazımızda, klasik Türk edebiyatı hakkında yorumlarda bulunan seyyahların, bu konu hakkında yazdıklarını ortaya koyarak benzerlik ve farklılıklar açısından değerlendirmeye ve özellikle Murad Efendi, Galland, Garnett, Edmondo de Amicis, Stephan Gerlach, H. C. Andersen, Julia Pardoe, Aleksandr Puşkin, Joseph de Tournefort ve Dwight'ın eserlerinden faydalanarak bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

1. Klasik Türk Edebiyatı İle İlgili Değerlendirmeler

Seyahatnamelerde klasik Türk edebiyatı hakkında hem şekil hem de muhteva yönüyle değerlendirmelere yer verilmiştir. Klasik Türk şiirinin şekil özelliklerinden bahseden seyyahlardan biri Murad Efendi'dir.

Murad Efendi ya da asıl adıyla Franz von Werner, 1853 ya da 1854 yılında Osmanlı ülkesine sığınan bir Alman'dır. İstanbul'a gelir gelmez orduya girer, Müslüman olmamakla beraber, ismini Murad Efendi olarak değiştirir. Kırım Savaşından sonra ordudan ayrılır, önce sadaret kaleminde, ardından hariciye nezaretinde çalışır. Bu görevler sırasında sık sık yurtdışına çıkar ve tekrar İstanbul'a döner. 1877 yılında Hollanda ve İsveç maslahatgüzarı olarak atanarak İstanbul'dan ayrılır. 1881 yılında Berlin büyükelçiliğine atanacağı müjdesini alır, fakat İstanbul'a dönmeden Den Haag'da vefat eder. İstanbul ile ilgili notlarına *Türkiye Manzaraları* adlı eserinde yer veren Murad Efendi, aynı zamanda şairdir. Almanca ile kaleme aldığı şiirleri ve tiyatro eserleri vardır. O, ayrıca Türkçe ve Farsça da öğrenmiş, klasik Türk şiirinden tercüme yapmış, hatta Nasreddin Hoca fıkralarından yirmi dokuzunu manzum olarak Almancaya çevirmiştir.¹

¹Murad Efendi'nin hayatı için bkz. Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, Çev. Alev Sunata Kırım, İstanbul, Kitap Yay., 2007, s. 9-21; Mehmet Uysal, *Avusturyalı Murad Efendi Biyografisi ve Seyahatnamesi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004.

Murad Efendi'nin *Türkiye Manzaraları* isimli eserinde "Osmanlı Şiiri" başlıklı bir bölüm bulunur. Bu bölümde klasik Türk edebiyatı hakkında bilgi veren yazar, Osmanlı şairinin her şeyden önce mısra ve kafiye sanatçısı olduğunu söyler. Ona göre, klasik Türk şiirinde şekil, muhtevanın önünde tutulmaktadır:

"Osmanlı şairi her şeyden önce bir mısra ve kafiye sanatçısıdır. Şiirin biçimi içeriğinden önemlidir; ifade şekli düşünceden daha üstün tutulmuştur, resim duygudan önemlidir. Tüm Doğu şiirlerinde baskın olan fantazi Osmanlılarda kolaylıkla tuhaflıklara kayar ve tablonun üzerine sürülen gereğinden fazla parlak renkler gibi gerçek resmi gizler. [...] Osmanlı şiirinde çok çeşitli tarz vardır; bunların ölçü ve vezin formları gibi tanımları da Araplardan alınmıştır ve kendi çöl evlerine uygulanmıştır. Mısraların bütününe şiir denir (anlama idrak), bizdeki "Dichtung", "Verdichtung" gibi, iki mısraya beyit (çadır) denir."²

Türk şiirinin veznini Araplardan aldığını söyleyen Murad Efendi, bazı nazım şekilleri ve türleri hakkında bilgiler verir. Ebced hesabından, gazellerin son beytinde mahlas bulunmasından, mesnevilerin sonunda şairin kendini övmesinden bahseder.³ Şehrengizler ve diğer türler hakkında ise şunları söyler:

"Osmanlı ölçü yapısı hece ölçüsünde Farsçaya göre daha az kuralcıdır, İran şiiri de bu konuda Arapça kadar katı değildir. Epik eserlerde mısra ve düzyazının birlikte kullanılmasına sık rastlanır. Yazılan şiirlerde şehrengiz (şehir karıştıran) ilk sırayı alır; bir şehir için önem taşıyan bir olayı, bir kişiyi veya bunların bir özelliğini anlatır. Divan yazılan şiirlerin toplamı demektir; Farsça bir kelime olan name (kitap) tarihsel konulu şiirlerin isimlerine eklenir, ama divanlarda belli bir konu hakkındaki şiirlerin toplamı için de kullanılır; örneğin meyname, saadetname, nasihatname gibi."⁴

Murad Efendi'nin klasik Türk edebiyatını şekil yönüyle değerlendirirken, genel olarak doğru tespitlerde bulunduğu görülmektedir. Beyit bütünlüğü, şiirde vezin ve kafiyenin önemi, gazellerde mahlas kullanılması, mesnevilerde şairin kendi şairlik yeteneğini övmesi gibi hususlar, klasik Türk edebiyatı verimlerinin hususiyetlerindedir. Bununla birlikte şehrengizlerin, genellikle şehrin önemli olaylarını anlatmak için değil, şehrin güzellikleri ya da güzelleri için yazıldıklarını ve sonu "name" ile biten eserlerin sadece tarihî konularda

² Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 352.

³ "Tüm şiirlerin sonuna tarih yazılır. Harfler, kendilerine yüklenen sayı değerleriyle o günün tarihini verir. ... Gazel tarzında her şairin kendi adını belirtmesi gerekir; mesnevi de şairin kendisini övmesiyle biter." Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 352.

⁴ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 352-353.

yazılmadıklarını, aşk, din, tasavvuf, kahramanlık vb. gibi muhtelif konularda da yazılabildiklerini belirtmemiz gerekir.

Murad Efendi, eserinde klasik Türk edebiyatının muhtevasına da değinir. Ona göre divan şiiri, dinî dünya görüşünün etkisi altındadır ve bu sebeple lirizm ve romantizm açısından zayıftır. Kadınların toplumsal hayatta yer alamaması, aşk kavramının anlamını yitirmesine ve şiirde romantizm unsurunun azalmasına yol açmıştır.⁵ Muhteva açısından Türk şiiri ile Arap ve Fars şiirlerini karşılaştıran Murad Efendi, Türk şiirinin onlara göre daha yapay olduğunu, saraydan halka inemediğini ve katı bir dinî içerikle dolu bulunduğunu belirtir:

“Şiir sanatında Osmanlıların İran ve Araplarla ilişkisi, Romalıların Helenlerle ilişkisi gibidir; güzel yazı yazma sanatı (bir sanat sayılır), mektup yazma ve müzik de benzer şekildedir, gerçi müzik burada biraz daha özgün görünür. Osmanlı şiiri doğallığa değil geçerli kalıplara, doğrudan duygulara değil, dolaylı hazırlıklara, heyecanın coşkusuna veya sanatsal ruh haline değil, aranarak bulunan amaca uygun olanlara, kısaca içten gelen yaratıcılığa değil hedefe yönelik kopyalara dayanır.

İran ve özellikle Arap şiiri kısmen doğa ve halk şiiri olarak kabul edilir; Osmanlı şiiri ise dini, öğretici ve mistik süs çiçekleri olarak başlamış, saray ve devlet dairelerinin sera bitkisi olarak gelişmiştir. Hatta kullanılan dil tamamen farklıdır ve halkın çoğunluğu tarafından anlaşılmamıştır.

Örneğin Almanya’da da şiir bir süre sadece sarayın içinde kalmıştı, ama sonunda halka indi ve burada çeşitli teşvikler altında oluşan lirik aşk şiirleri edebiyat sanatı olarak gelişti, oysa Osmanlı şiiri hiç değişmeden sarayda ve çok katı bir dini içerikle doldurulmuş olarak kaldı.”⁶

Murad Efendi’nin bu görüşleri şüphesiz sübjektif bir yargı taşımaktadır, zira klasik Türk edebiyatının bütün verimlerinin katı bir dinî içerikle dolu olduğu söylenemez. Elbette din ve tasavvuf, bu edebiyatın beslediği en önemli kaynaklardır. Fakat klasik Türk edebiyatı sadece dine dayalı bir edebiyat değildir. Murad Efendi’nin de ifade ettiği gibi Klasik Türk edebiyatının sadece sarayda kaldığı veya halktan kopuk bir edebiyat olduğu düşüncesi ise özellikle XIX. yüzyılda dillendirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte sadece halk tabakasından şairlerin varlığı bile bu iddiayı çürütmeye yeterlidir. Ayrıca yazarın Alman sarayı ile Osmanlı sarayını mukayese etmesi de pek doğru bir

⁵ “Osmanlı şairlerinin hiçbiri teolojik dünya görüşü çerçevesinden çıkıp daha geniş kapsamlı hümanizme geçememiştir.

Gerçek lirizm Osmanlı şiir bahçesinde çok nadiren temsil edilir; dışı cinsiyetin toplumun dışında yaşaması ve aşk kavramının anlamını yitirmesi göz önüne alınınca romantik liriğin en hoş duygusu da eksik alır.

Doğu sanatında insan çok az dikkate alınır, gerçek anlamda insanca duygular en aza indirgenmiştir. Saf duru duygusallık ve duygu çatışmaları Osmanlı şiirinde hiç yoktur.” Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 351.

⁶ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 350.

yaklaşım sayılmaz. Zira Alman sarayı ile halkı arasında, bir başka ifade ile aristokrasi ile burjuva arasındaki uçurum, Türk toplumunda karşılık bulmaz.

Arap ve Fars şiirinin daha doğal ve kısmen halka inebilmiş şiirler olduğunu söyleyen Murad Efendi'ye göre, Arapların hayal dünyası da Osmanlılardan daha canlıdır. Bunu "Arapların fantazisi canlıdır, oradan oraya uçar; Osmanlılarınkı ise ortalıkta ağır adımlarla dolaşır; birincisi serap yanılması andırır, ikincisi yapay Çin bahçelerini."⁷sözleriyle belirtir. Bu değerlendirme de tartışmaya açık bir değerlendirmedir. Zira Osmanlı ve Çağatay sahalarında gelişimini sürdüren klasik Türk şiirinin, XVI. yüzyıldan itibaren Arap ve Fars edebiyatıyla yarışır hale geldiği, hatta XVII. yüzyıla gelindiğinde Türk divan şairlerinin şairlik kabiliyeti yönünden kendilerini Arap ve Fars şairlerinden üstün gördükleri bilinmektedir. Bununla birlikte Murad Efendi'nin Türk edebiyatını muhteva yönüyle değerlendirirken, mukayeseli ve bütüncül bir bakış açısıyla hareket etmeye çalıştığını söylememiz gerekir.

Bazı yabancı seyyahlar da tasavvuf edebiyatı ile ilgilenmişlerdir. Bunlardan biri Tournefort'tur. 1700 yılında yanında bir hekim ve ressam ile birlikte bitki, maden ve mineral araştırması yapmak üzere İstanbul, Yunanistan, Arabistan, Kuzey Afrika ve Mısır'a seyahat için gönderilen Fransız bitkibilimci Joseph de Tournefort, Mevlevî dervişlerini anlatırken, onların asla kadımlarla ilgili şiirler yazmadıklarını söyler.⁸

1912 yılında yazılan ve *Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar* ismiyle Türkçeye çevrilen eserinde İngiliz araştırmacı ve seyyah Lucy Mary Jane Garnett ise İran ve Türk şiirinin en önemli özelliğinin, şiirlerde yer alan anlam katmanları olduğunu söyler ve pek çok eserin, bünyesinde manevî anlamlar taşıdığını şu sözleriyle ifade eder:

"İran ve Osmanlı şiirinin kendine has en önemli özelliklerinden birisi, ifadelerin somut karşılıkları altında hemen her zaman için batını ve manevî anlamların yatmasıdır. Örneğin Türkçe yazılmış olan Âşık Paşa Divanı ve Mevlâna Celaleddin'in Farsça yazdığı mesnevisi gibi birçok ünlü şiir, sathî olarak dinî ve ahlakî eserler olarak okunabilir. ... Gazeller de bu açıdan daha uzun şiirlerle aynı özellikleri taşır. Bunlar görünürde yalnız şarabın güzelliklerini anlatan, zevk ve sefa dolu nağmeler düzen şiirler olsa da, söz konusu mazmunların neyi simgelediğini bilenlerin gözünde cezbe halindeki

⁷ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 352.

⁸ "Dervişler çok naziktirler; sakalları temizdir, iyi taranmıştır; şiirleri, eğer bir gün cennette görmeyi umdukları anlatmıyorsa asla kadın üstüne değildir." Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, İkinci Kitap, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Kitap Yay., 2008, s. 86.

kalbin çırpınışları ya da söylendiği gibi, o kalbin düştüğü ilahî aşk sarhoşluğudur. Bu coşkunluk sözlerinin her biri manevi anlamlar içerir.”⁹

Görüldüğü gibi Murad Efendi, Türk şiirinin katı bir dinî içerikle dolu olduğunu söylerken, Garnett klasik şiirin tek katmanlı olmadığını ifade ederek Murad Efendi’ye göre daha isabetli bir tespitte bulunur. Bu durumda tamamen lirik görünen bir eserin arka planında dinî-tasavvufî anlamlar bulunabileceği gibi, derininde dinî-tasavvufî anlamlar barındıran bir eserin sadece lirik bir eser olarak da okunabileceği gerçeği ortaya çıkar.

Murad Efendi’nin eserinde tekke edebiyatı ile ilgili mukayeseli bir değerlendirmeye de rastlanır. O, manastır edebiyatı ile tekke edebiyatını karşılaştırarak klasik Türk şiirinin başlangıç dönemini Rönesans öncesi ve başlangıcındaki Alman edebiyatının durumuna benzetir ve her iki dönemde de edebiyatta dinî tarafın ağır bastığını belirtir:

“Böylece İstanbul’un fethine kadar mistik ve dini, öğretici akım hâkim olur. Bu durum Rönesans öncesi ve başlangıcında ortaçağ Almanya’sındaki güzel sanatların temelini oluşturan manastır edebiyatına bir benzerlik gösterir. Ama daha yakından baktığımızda çok belirgin farklar göze çarpar. Manastır edebiyatından önce ulusal halk şiiri önemli bir varlık göstermişti ve manastırın yanında ruhban olmayan amatörlüğün yaratıcılığı da etkili oldu, buna karşın benzer şekilde kopyaya dayanan tasavvuf edebiyatı o zamanki Osmanlı şiirinin tamamını ifade ediyordu.”¹⁰

Gerçekten XIV. yüzyıl ve XV. yüzyılın ilk yarısında Türk edebiyatında dinî muhtevalı pek çok eser verilmiştir. Fakat tasavvuf edebiyatının bu dönemin bütününü ifade ettiğini söylemek pek doğru olmayacaktır. Zira bu dönemlerde aşk mesnevilerine ve lirik şiirlere de rastlanmaktadır.

Seyahatnamelerde sadece Klasik Türk edebiyatı hakkında genel değerlendirmelere rastlanmaz, Türk toplumunda şiire ve şaire verilen önemden de bahsedilir. Bu açıdan bakıldığında, Puşkin’in *Erzurum Yolculuğu* adlı eserinde yer verdiği bir anekdot dikkat çekicidir. Osmanlı-Rus savaşı sırasında Anadolu’ya gelen ve gözlemlerinden yola çıkarak 1836 yılında *Erzurum Yolculuğu* adlı eserini kaleme alan Puşkin, bu eserinde anlattığına göre yolculuğu esnasında Ruslar tarafından esir alınan bir Türk paşasına rastlar. Yanındakiler, Puşkin’i paşaya şair olarak tanıtır. Bunun üzerine paşa, tercüman aracılığıyla Puşkin’e şunları söyler:

⁹ Lucy Mary Jane Garnett, **Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar**, Çev. Hanife Öz, İstanbul, Dergâh Yay., 2010, s. 46-47.

¹⁰ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 354.

“Bir şairle karşılaşmak her zaman hayırlıdır.Şair, dervişin kardeşidir.Onun ne vatani vardır, ne de dünya nimetlerinde gözü.Biz zavallılar şan, iktidar ve para peşinde koşarken; o, yeryüzünün hükümdarlarıyla aynı sırada durur ve herkes onun karşısında eğilir.”¹¹

Bu sözler, Türklerin şiire ve şaire verdiği önemi göstermesi bakımından ilgi çekicidir.Gerçekten de Osmanlı döneminde şairler el üstünde tutulmuşlardır.Bunda sarayın sanata ve edebiyata verdiği değerin rolü büyüktür.Osmanlı padişahları ve devlet adamları şairleri himaye etmiş, maddi olarak desteklemiş, kurdukları meclislerle onları şiir yazmaya teşvik etmişlerdir.

Padişahların edebiyatla ilişkisi, seyahatnamelerde de yer verilen konulardandır. Murad Efendi, Türk şairlerin Osmanlı döneminde altın çağlarını yaşadıklarını, buna karşın Almanya’daki şairlerin maddi imkânsızlıklar içinde bulduklarını ve itibar görmediklerini şu sözlerle anlatır:

“Şairlerin altın çağı! Çok yüceltildiler ve zengin bir şekilde ödüllendirildiler. Avrupa’da hiçbir zaman ve hiçbir yerde şairlik, Osmanlı padişahları ve ileri gelenlerinin gösterdiği böylesine içten ve kazançlı bir himaye ve teşvik görmedi. Almanya’da şiir yazmak ve yoksulluk çekmek, şair olmak ve aşağılanmak neredeyse aynı anlama gelirdi ve hâlâ gelmektedir. Alman sarayı, nadir istisnalar dışında, hiçbir zaman şiir sanatını, manevi bile olsa, desteklemeye tenezzül etmemiştir, hatta kendi zamanlarının düşünsel yaşamına oldukça mesafeli, soğuk bir şekilde yukarıdan bakmışlardır ve bakıyorlar. Apollon’un sarıklı müritlerinin durumu nasıl da farklı; dünyanın fatihleri olan savaşçı kahraman sultanlar ne kadar farklı görüyorlar sanatsal çabaları!

Bu anlatılanlar İslamın kültüre düşmanlık beslediğini iddia eden, ispat edilemeyen ama çok sık kullanılan sözü çürütmeye yardımcı olacaktır, çünkü İslamın gelişme çağı tam da Osmanlılardaki kültürel gelişmeyle aynı zamana denk gelir.”¹²

Murad Efendi, İslam kültüründe şiire ve şaire verilen değeri bu sözlerle ifade ederken Türk şiirinin, Osmanlı devletinin yükselmesine paralel bir şekilde

¹¹ Aleksandr Puşkin, **Erzurum Yolculuğu**, Çev. Ataoğul Behramoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010, s. 69.

¹² Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 360.

gelişme gösterdiğini¹³ ve Osmanlı imparatorlarının sanata ve edebiyata verdiği değerın savaş zamanlarında bile devam ettiğini sözlerine ekler.¹⁴

İncelediğimiz seyahatnameler içinde saray ve edebiyat ilişkisini en kapsamlı şekilde ve kronolojik olarak anlatan kitap, Murad Efendi'nin eseridir. Murad Efendi, şairleri sarayında toplayan ve onlara ihsanlarda bulunan ilk padişahın, kendisi de şair olan II. Murad olduğunu şöyle anlatır:

“Fatih’in babası II. Murad filozofça bir kararla tahtı bırakıp Manisa’ya çekildiğinde her hafta iki kez “aklın şövalyelerini” sarayında toplardı ve aralarındaki yarışın sonunda kazananları kaftanlarla onurlandırır, değerli hediyelerle ödüllendirirdi. O da mısralarla denemeler yaptı. Çok sayıda medrese yaptıran büyük oğlu 30 şaire aylık bağlamıştı, yabancı (İranlı) şairleri ve eğitmenleri sarayında görevlendirdi. Hintli bir bilim adamına ve bir İranlı şaire 1000’er altın dukalık emekli aylığı bağlamıştı. O zamanlar için krallara layık bir gelir! Ardılı II. Bayezid, I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve onun oğlu II. Selim atalarının izini takip ettiler, krallıklar fethettiler ve bu arada ülkelerinin ve zamanlarının musalarını korudular.”¹⁵

Murad Efendi'nin de belirttiği gibi II. Murad, klasik Türk edebiyatının başlangıç dönemlerinde şairleri en çok himaye eden ve destekleyen padişahlardandır. XV. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Türklerinde, Fatih Sultan Mehmed’i ilk *Divan* sahibi padişah olarak görürüz. Murad Efendi, eserinde II. Mehmed’in İstanbul’u fethetmesiyle hem imparatorluğun hem de şiir sanatının geliştiğini ifade eder.¹⁶ II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Şehzade Cem ve Şehzade Korkud’un da şiirle uğraştığına değinen yazar, Cem’in iyi bir şair sayılmamasına rağmen hayatının ortaçağ romantizmi ve maceraperestliği ile örüldüğünü söyleyerek onun şiirlerinden bazı beyitlere de eserinde yer verir.¹⁷

¹³ “Bu saray ve devlet erkani doğası nedeniyle Osmanlı sanatının gelişimi imparatorluğun gelişmesi ve zenginleşmesiyle birlikte oldu, hatta ona bağlı görünür; zihinsel kültürün ifadesidir, etkili olan çevrenin dar çerçevesindeki insanlık anlayışının aynasıdır.” Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 351.

¹⁴ “İmparatorluk çeşitli çekişmelerin içindeyken şiir sanatının gelişebilmesinin sebebi kısmen bu savaşların Almanya’da olduğu gibi ülke içinde değil dışında olmasındandır. Bu durum daha sonra XIV. Louis zamanında Fransa’da yaşanmıştır.” Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 361-362.

¹⁵ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 360-361.

¹⁶ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 355.

¹⁷ “Süleyman’dan önce Büyük Friedrich’in Fransızcası gibi Farsçayı çok iyi bilen babası I. Selim dışında Sultan II. Bayezid Adli mahlasıyla, Bayezid’in kardeşi ve bahtsız taht rakibi Cem ve aynı şekilde trajik bir son yaşayan şehzade Korkud şiirle uğraştılar. Cem kaderiyle, Fransa’ya kaçışı ve buradaki tutsaklığı, Matmazel de Sassenage ile olan aşk ilişkisi ve Napoli’de yaşamına son veren Borgia’nın zehri ile tanınır. Hayatı öylesine ortaçağ romantizmi ve maceraperestliği ile örülmüştür ki, iyi bir şair sayılmasa da onun divanından birkaç mısra aktarmam gerektiğini düşünüyorum.” Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 359.

Kanuni Sultan Süleyman dönemi ise Murad Efendi tarafından Roma imparatoru Augustus'un dönemine benzetilir ve bu dönemde Kanuni'nin hem savaşçı hem de sanatçı kişiliği ile öne çıkması şu sözlerle anlatılır:

“Sultan Süleyman şair olarak Muhibbî, yani dostça sevgi besleyen, mahlasıyla bir divan bırakmıştır. Hükümdarlığı sırasında kılıcı da kalemi de hiç kurumaz, savaş alanlarıyla musiki meclisleri arasında gidip gelinir, sayısız silahlı zaferler sanatsal çabalarındaki ilerlemelerle bütünlendir.

Bu Augustus benzeri dönem Osmanlıların yaşamında çok özeldir. Her yerde ihtişam, güç ve muhteşem bir ışıltı vardır. Bu parlaklık, her yanı kaplayan olağanüstü güzel çiçeklerin altında imparatorluğun köklerinin aslında nasıl çürümeye başladığını en keskin bakışlardan bile gizledi.”¹⁸

Murad Efendi'nin eserinde II. Osman, I. Ahmed, III. Mehmed, III. Murad ve IV. Murad'ın da şairleri desteklediğinden, hatta IV. Murad'ın mektuplarında dahi gazeller bulunduğu bahsedilir:

“O zamanların Osmanlı sarayında gazel formunda mektuplaşmak tipik bir özellik olmuştur. IV. Murad İranlılara karşı savaşmakta olan sadrazamıyla bu şekilde haberleşiyordu; bu tarz, kültürlü kesimin kanına işlemiştir.”¹⁹

IV. Murad'ın Hâfız Paşa ile gazel vasıtasıyla iletişim kurduğu kaynaklarda da zikredilen bir bilgidir.²⁰

II. Mahmud dönemi ile ilgili bir bilgiye ise Miss Pardoe'nun eserinde rastlarız. 1835 yılında İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olan babasının görevi sebebiyle İstanbul'a gelen Julia Pardoe, eserinde Sultan Mahmud'un bestelediği şarkılara değinir.²¹

XIX. yüzyıl seyyahlarından Edmondo de Amicis de *İstanbul* adlı eserinde saray ve edebiyat ilişkisinden bahseder ve Osmanlı sarayını anlatırken şunları söyler:

“Yine burada padişahların kim tarafından yazıldığı belli olmayan aşk şiirleri, Abdülbaki'nin *ebedî*, hüznü mısraları, “her sözü bir elmas” olan

¹⁸Murad Efendi, a.g.e., s. 358-359.

¹⁹Murad Efendi, a.g.e., s. 361.

²⁰Bkz. E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, Çev. Ali Çavuşoğlu, C. I-II, Ankara, Akçağ Yay., 1999, s. 179-180.

²¹Miss Pardoe, Yasemin isimli bir şeyh kızı ile zabıt arasında geçen bir aşk hikâyesini anlatırken, zabıtın Sultan Mahmud'un bestelediği şarkılardan birini söylediğini şöyle anlatır: “...Sultan Mahmud'un bestelemiş olduğu şarkılardan birini en güzel sesiyle söyleyerek kendini oyalamaya çalışmış. Bu takdire şayan niyeti ne yazık ki iyi sonuç getirmemiş; çünkü devletlü şairin aşk şarkılarından başka bestesi yokmuş...” Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul -Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Kitap Yay., 2009, s. 432.

Ebussuud'un parlak şiirleri Fuzulî'nin afyon ve şarapla sarhoş gazelleri ve Gazalî'nin şehvetli şarkıları elden ele, dilden dile dolaşıyordu ve her şey padişahların tabiat ve itiyat değişimleriyle değişiyordu”²²

Osmanlı sarayı ile Osmanlı edebiyatı arasındaki ilişkinin yanı sıra, diğer devlet büyüklerinin şiir ve şairlerle ilişkisi de seyahatnamelerde anlatılır. Murad Efendi, eserinde Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamı Mahmud Paşa'nın da şair olduğunu ve şairlere ihsanlarda bulunduğunu şu sözlerle anlatır:

“Ve imparatorluğun ileri gelenleri de padişahları taklit ettiler. Fatih'in sadrazamı Mahmud Paşa şair Adnî (cennetlik) olarak tanınır, medreseler yaptırdı ve öğretmenleriyle öğrencilerine aylık bağladı. Her perşembe şairleri evine yemeğe davet ederdi. Ana yemek olan pilavın içine bezelye büyüklüğünde gümüş ve altınlar karıştırılırdı. Ev sahibi şöyle derdi: “kim şanslıysa altın kendiliğinden ağzına gelecektir.” Bu sultanların ve sadrazamların, zamanlarının sanatsal faaliyetlerini geliştiren himayeleri gösteriş için yapılmıyordu veya bir hükümdarın hevesi değildi, hayır, severek yerine getirdikleri bir gereksinmeydi. Demirden yumrukları kılıç kabzasına yapışmış gibi görünen, kafalarında dünya hükümdarlığı hayalleri kuran bu savaşçılar gönüllerini güzelleştirmek ve ruhlarını beslemek için yakıcı bir ihtiyaç duyuyorlardı.”²³

Murad Efendi'nin de söylediği gibi, Osmanlı döneminde edebiyat sadece padişah tarafından değil, diğer devlet büyükleri tarafından da desteklenmiş, bu da edebî faaliyetlerin artmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Bununla birlikte divan edebiyatı verimleri sadece yüksek zümre tarafından takdir edilen ve okunan verimler değildir. Bu edebiyatın meydana getirdiği eserler, halktan kimseler tarafından da sevilerek okunmuştur. Seyahatnameler de halkın klasik şiire teveccühünden bahsederler. Örneğin Murad Efendi, halkın rağbet ettiği kahvehanelerde gazeller okunduğunu haber verir:

“Aynı zamanda kahvehane olarak da çalışan berber dükkânlarının çevresindeki piriç leğenler, kahve ocakları ve nargileler canlı bir hareketliliğe girdi. Buralarda doğu bilgilerinin altın sözleri, masallar ve doğu şiirinin gazelleri ağızdan ağıza dolaşıyordu.”²⁴

Klasik Türk edebiyatı mahsullerinin halka kadar indiğini gösteren bir diğer kanıt, Türk evlerinde divan edebiyatından seçilmiş beyitlerin levhalar halinde asılmasıdır. Murad Efendi, bu tür beyitlerin evlerin duvarlarını

²² Edmondo de Amicis, **İstanbul (1874)**, Çev. Beynun Akyavaş, Ankara, TTK Yay, 2006, s. 318.

²³ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 361.

²⁴ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 175.

süslediğini anlatırken,²⁵ Arapça, Farsça ve Türkçeye hâkim bir kimse olan Antoine Galland köşklerin duvarlarında rastladığı beyitleri not eder. Aşağıdaki beyitler İstanbul'a büyükelçi olarak atanan Marquis de Nointel'in maiyeti ile İstanbul'a gelen ve 1672-1673 yılları arasında yazdığı günlüğü *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* ismiyle yayımlanan Antoine Galland'ın köşklere görüp not ettiği beyitlerdendir:

“Ağaçlar altun olsa inciler yaprak
İnsanın gözin doyurmaz illâ toprak

Fıkr et ey dil ki doğduğun vaktin
Halk handân idi ve sen giryân
Ana sa'y et ki öldüğün vaktin
Halk giryân ola ve sen handân”²⁶

“Cihân içinde ey gâfil nedür maksûd-ı ins ü cinn
Ne kimse senden incinsün ne sen de kimseden incin

Ne kadar ulusu olsan cihânun
Âkıbet iki taş olur nişânun

Eyâ gaflet makâmında esîr-i nefis olan insân
Seni dünyâ sarâyına niçün gönderdi ol Sübhân”²⁷

“Bu kasr-ı dil-güşâyâ bir nazîr olmaz bu dünyâda
Husûsâ vâki' olmuşdur kenâr-ı cûy-ı deryâda”²⁸

Galland, ziyaret ettiği Yuşa türbesinin yakınlarındaki bir binanın duvarlarında ziyaretçilerce yazılmış beyitler gördüğünü ve özellikle

“Her kim dünyâya gelür âhir câm-ı ecel içer
Ne 'acîb menzil olur kim konar kim göçer”

²⁵ “Duvarlarda pek çok çerçeve asılıydı; yeşil zemin üzerine altın yaldızlı harflerle Kuran'dan sureler ve iki binden fazla yazar tarafından temsil edilen Türk divan edebiyatından mısralar yazılmıştı.” Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 166.

²⁶ Antoine Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, C. II, Çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara, TTK Yay., 1998, s. 92-93.

²⁷ Galland, **a.g.e.**, s. 96-97.

²⁸ Galland, **a.g.e.**, s. 100.

mırsralarından etkilendiğini de eserinde aktarır.²⁹

Galland'ın aktardığı bir diğer anekdot IV.Mehmed'in çadırı ile ilgilidir. Galland, *Atmeydanı*'nda kurulan padişah çadırını gezerken, çadırın içinde Türkçe şiirlere rastladığını bildirir:

“Bu çadır tavanının etrafından, sanki bir sayvanmış gibi, çiçeklerle süslü ve takriben birer ayak genişliğinde kenarlar iniyor ve bunlara birtakım hendesî şekiller işlenmiş olup bu şekilleri muayyen yerlerde sırma ile mükemmel bir Fars yazısıyla yazılmış Türkçe beyitler fasılandırıyordu.”³⁰

“Etrafının ihata ve tezyin eden kâğıtlar diğerlerinininkine eş bir mahiyet arz ediyordu ve Pâdişahın medhini ihtiva eden Türkçe şiirler kenarlarda eksik değildi.”³¹

Galland, ayrıca İstanbul'da Hafız Ahmed Paşa Camii'nde Sudî'nin şerh ettiği *Gülistan*, *Bostan* ve Hafız divanlarını okumak ya da istinsah etmek isteyenlere vermek üzere kurulmuş bir vakıftan bahseder. Her eserin yedişer nüshasının bulunduğu bu vakfa gelen kişiler, iki kuruş karşılığında eseri temin edebilmektedir. Nüsha geri verildiğinde, alınan para iade edilmektedir.³²

Ayrıca seyahatnamelerde zaman zaman isimleri bilinmeyen ya da asıl meslekleri şairlik olmayan şairlerden bahsedildiğini de söylememiz gerekir.Örneğin yazdığı masallarla tanınan XIX.yüzyılın Danimarkalı yazarı Hans Christian Andersen, Türkiye seyahati sırasında bir gemide rastladığı şairi şu sözlerle anlatır:

“Geminin bacasının dibinde dört kömür çuvalı dizilmişti; bu çuvallardan birinin üzerine genç ve neşeli bir Türk oturuyordu; kenarlarına deri geçirilmiş lacivert bir kürk giymiş, başına şal desenli bir türban sarmıştı; doğaçlama şiirler okuyor, etrafına çömelmiş, katıla katıla gülen, laf anlatan bir sürü insana hikâyeler anlatıyordu; buradaki şenlikli durum benim kafamdaki ağırbaşlı Türk imajına hiç uymamıştı. ... Genç Türke meyva ikram ettim, yüzünde dostça bir ifadeyle teşekkür etti; simsiyah kirpikli, yumuşak ve kurnaz bakışlı gözleri açık mavi renkteydi; kalemini çıkardı, defterinden bir kâğıt yırttı ve bana gülümseyip başını sallayarak bir şeyler yazdı; sonra üzerine bir dördlük yazmış olduğu kâğıdı uzattı; kâğıdı Türkçe bilen bir Fransıza gösterdim ve çevirmesini istedim; genç Türk kâğıda adını, güzel bir at almak üzere Eflâk eyaletine gittiğini, ancak önce İstanbul'u göreceğini, bu mükemmel gemi Ramses'le yolculuk ettiğini ve bu yolculuk sırasında Mekke'nin üç katı kadar uzaklıkta bir yoldan gelmiş olan

²⁹ Galland, a.g.e., s. 94.

³⁰ Galland, a.g.e., s. 74.

³¹ Galland, a.g.e., s. 75.

³² Galland, a.g.e., s. 204.

benimle tanıştığını yazmıştı. Şiir için teşekkür ettim, o da benden kendi dilimde birkaç satır yazmamı istedi; Danca bir dördlük yazıp verdim, ben nasıl Türkçe şiiri evirtip çevirdiysem, benim dördlük de o ve arkadaşları tarafından evirip çevrildi.”³³

Miss Pardoe da eserinde, Esmâ Sultan'ı ziyarete gittiği esnada tanıştığı şair Firuze Hanım'dan bahseder.Yazarın anlattığına göre Firuze Hanım, Esmâ Sultan'ın özel kâtibesi ve Sultan Selim'in eski odalıklarındandır.Pardoe'nun da bulunduğu ortamda, okuduğu şiirlerle dinleyicilerin beğenisini toplar. Bunun üzerine Pardoe, Firuze Hanım'dan okuduğu şiiri bir kâğıda yazıp kendisine vermesini rica eder. Ardından Askeri Rüştiye hocalarından birine giderek şiiri Fransızcaya çevirttirir.Pardoe'nun seyahatnamesinde bu şiirin kendisi tarafından İngilizceye çevrilmiş hali de yer almaktadır.³⁴

Bir diğer kadın seyyah Garnett de Pardoe'nun anlattıklarına paralel olarak, klasik eğitim yönteminde Osmanlıların kızlarına okuma yazmanın yanı sıra şiir yazmanın da öğretildiğini söyler:

“Şimdiki Osmanlı kültürü imparatorluğun parlak döneminde sahip olduğu özgün kimliğini tamamen yitirmiş ve Batı'nın bir taklidinden ibaret hale gelmiştir. Eğitim yöntemlerinde de değişim vardır; en azından oğlanların gittiği okullar az çok Avrupa modellerine dayalı düzene sahiptir. O eski güzel günlerde ve aslına bakılırsa, daha yirmi ya da otuz yıl öncesine kadar, yüksek kesime mensup Osmanlı genç kızına kendi dilinde okuma yazma, şiir yazma, şarkı söyleme, raks etme ve ut ya da cümbüş çalma öğretilir, Kur'an'dan bölümler ve şairlerden alıntılar ezberletilirdi. Sonraki bir bölümde anlatılacak kadın şairler örneğinde görüldüğü gibi, ara sıra kızının üstün kabiliyetler taşıdığına farkına varan bir kültürlü adam çıkardı. Böyle kişiler 15.yüzyılda yaşayan Zeynep'in babasının yaptığı gibi, genç kızlarına şark irfanının bütün çevrimini öğreterek, en iyi seviyeye varmalarını teşvik etmekten keyif alırlardı.”³⁵

Bütün bunlar Türk toplumunda gerek yüksek tabakada gerek halk tabakasında şiirin ve edebiyatın ne derece itibarı olduğunu gösteren örneklerdir. Murad Efendi de Doğu ve şiirin ya da Doğu ve romantizmin birbirinden ayrılması mümkün olmayan kavramlar olduğunu söyler ve

³³ K. Hamsun-H. C. Andersen, **İstanbul'da İki İskandinav Seyyah**, Çev. Banu Gürsaler-Syvertsen, İstanbul, YKY, 2009, s. 98-99.

³⁴ Bkz. Miss Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul -Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Kitap Yay., 2009, s. 178-179.

³⁵ Lucy M. J. Garnett, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Oğlak Yay., 2009, s. 521.

“Doğuda, güney Fransa’nın bazı bölgelerinde şenliklerde yapıldığı gibi, mısralarla konuşulduğunu, hatta dilencilerin bile kafiyeli sözlerle dilendiklerini söyleyen çıkarsa hiç de abartmış sayılmaz.”³⁶

der. Bununla beraber XIX. yüzyıla gelindiğinde farklı bir durumla karşılaşırız. Batılılaşma faaliyetleri şiiri ve edebiyatı da etkiler. Murad Efendi, Batılılaşma ile birlikte Doğu’nun şiirselliğini kaybettiğini şu sözlerle ifade eder:

“Ayrıca reform sanatsal gelişmelere uygun değildir. Hemen hemen tüm alanlarda yerli olanı, benimsenen yabancı ile değiştiren reform ağırlığını politik ve güncel gereksinmelerle ilgili faaliyetlere veriyor ve bu dönüşüm süs çiçeklerinin bakımına yer bırakmıyor. Günümüz Türkiye’sinin batıya eğilimi bir gereklilik ve bunun karşısında Doğu’nun edebi dilleri hakkında çalışmalar gittikçe geriliyor. Yeni nesil La Fontaine, Montesquieu ve Viktor Hugo’ya, Baki ile Osmanlılara, Hafız ile İranlılara veya Mütenebbi ile Araplara olduğundan daha yakın. Güncel olana yönelme anlayışıyla gençler bir kaside kaleme almaktansa diplomatik bir yazının redaksiyonunu daha çok önemsiyorlar.

Zaten Doğu da artık şiirselliğini kaybediyor.”³⁷

Görüldüğü gibi, divan edebiyatı ile ilgili değerlendirmeler, özellikle Murad Efendi, Galland ve Garnett’in eserlerinde yer almaktadır. Murad Efendi, klasik Türk edebiyatının hem şekil hem muhteva yönüne eğilirken, Galland ve Garnett daha çok muhteva üzerinde dururlar. Saray ve edebiyat ilişkisi de Murad Efendi’nin eserinde çok geniş olarak ve dönemlere göre sınıflandırılarak, mukayeseli bir şekilde değerlendirilirken, diğer seyyahların eserlerinde pek işlenmemiştir. Bu durumda Murad Efendi’nin klasik Türk edebiyatı hakkında kapsamlı, sistemli ve kronolojik bilgi verdiğini, Galland ve Garnett’in ise ona göre daha sathî bilgiler vermeye yetindiklerini söyleyebiliriz. Tabii bunu Murad Efendi’nin bir seyyahtan çok bizde vazife almış, bizim hayatımızı yaşamış, yerine göre yabancılara karşı bizi temsil etmiş, kültür hayatımızı yakından tanımış bir Türk hariciyecisi olması sağlamıştır. Galland ve Garnett ise onun gibi bir hayat yaşamamışlardır.

1. Şairler ve Eserlerle İlgili Değerlendirmeler

Bazı seyyahların seyahatnamelerinde klasik Türk edebiyatı sahasında eser vermiş şair ve nâsirlerden de bahsedilir. Ele aldığımız seyahatnamelerde XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan bir dönemde eser vermiş pek çok edebî şahsiyetle ilgili bilgiye rastlamak mümkündür. Bunlardan ilki XIV. yüzyıl

³⁶ Murad Efendi, a.g.e., s. 349.

³⁷ Murad Efendi, a.g.e., s. 363.

şairlerinden Âşık Paşa'dır. Murad Efendi, eserinin farklı yerlerinde Âşık Paşa'dan bahseder ve onun Orhan Gazi döneminde yaşadığını³⁸, gelişmiş bir tasavvufî şiir anlayışına sahip olduğunu ve bu haliyle diğer şairlere öncülük ettiğini dile getirir.³⁹ Ayrıca Âşık Paşa'nın "Paşa" unvanını da onun "akıl ve duygu imparatorluğunun veziri" olmasına bağlar:

"Âşık Paşa, birçok şair yetiştiren ve en önemlisi kurucuları Celalettin-i Rumi ile dikkat çeken Mevlevî tarikatının bilge bir dervişiydi. Paşa unvanı burada devletin veziri olarak politik bir unvan değil, akıl ve duygu imparatorluğunun veziri anlamındadır."⁴⁰

Âşık Paşa'yı akıl ve duygu imparatorluğunun veziri olarak tanımlayan bir diğer kişi ünlü tarihçi Hammer'dir. Bu durumda Murad Efendi'nin bu bilgiyi Hammer'in *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* adlı eserinden almış olması muhtemeldir.⁴¹ Murad Efendi, ayrıca eserinde Âşık Paşa'nın bir şiirinden de örnek vermiştir.⁴²

Âşık Paşa'dan bahseden bir diğer seyyah Garnett'tir. Klasik Türk edebiyatından geniş olarak bahseden Garnett, özellikle Âşık Paşa üzerinde durur ve Âşık Paşa'nın "Osmanlı edebiyatının babası" olduğunu dile getirir:

"Osmanlılar 14.yüzyılın ilk yarısından itibaren edebî amaçlarla Farsçayı değil Türkçeyi kullanmaya başlamıştır. Eleştirmenler bir önceki yüzyılın sonuna gelinceye dek bu dilde verilen manzum ve mensur eserlerin çoğunlukla inceliksiz ve hoyrat olduğuna hükmetmişse de, ilk dönem Türk müelliflerinden bir tanesi öyle seçkin eserler vermiştir ki, bugün hâlâ "Osmanlı Edebiyatının Babası" olarak anılmaktadır. Doğulu müellifler eserlerinde kendi kimliklerini doğrudan belirtmek yerine hep tahallus yani takma ad kullanmıştır.Söz konusu müellif de Âşık mahlasıyla yazmış, buna o zaman geleneklerine göre kendisinin edebiyatçıları arasındaki üstün makamını belirtmek üzere "Paşa" lakabı eklenmiştir. Âşık Paşa'nın çok sayıdaki eseri arasında "İrfana Gazel" diye bir tanesi de yer alır, ancak o en başta seçkin bir sûfidir. Kendisi Mevlevî tarikatına

³⁸ "Âşık'ın şiirsel yaratıları Orhan Gazi'nin, Osmanlıların Numa'sının dönemine denk geliyor." Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 353.

³⁹ "Daha eski, Batı Türk ve Selçuklu edebi eserlerini bir kenara bırakırsak 14. yüzyılda Âşık Paşa (ölümü 1332), açıkça İranlı şairlerin etkisini belli eden, daha yüksek mistik bir şiir anlayışıyla şairlere öncülük etti." Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 353.

⁴⁰ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 353.

⁴¹ Hammer'in eserinde bu ifade "...trägt den Ehrenahmen Pascha, nicht weil er mit drey Roßschweifen bekleidet, Wesir des Reiches gewesen, sondern als Wesir im Reiche der Geister und Mystiker." şeklinde yer alır. Bkz. Hammer Purgstall, **Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit**, C. 1, Pesth, 1836, s. 54.

⁴² Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 353-354.

mensup olup en önemli eseri Âşık Paşa Divanı diye bilinen uzun tasavvufi bir manzumdir. Eser kafiyeli beyitlerden oluşmaktadır.”⁴³

Bu açıklamanın ardından Garnett de Murad Efendi gibi Âşık Paşa’dan aldığı bir şiiere yer verir. Gibb’in ve Hammer’in eserlerinden faydalandığı anlaşılan Garnett’in⁴⁴, Murad Efendi ile hemen hemen paralel bilgiler verdiğini söylemek mümkündür.

Yazıcıoğlu Muhammed de Garnett’in bir diğer eseri olan *The Turkish People*’da yer alan edebî şahsiyetlerdendir. Garnett, Yazıcıoğlu’nun 9109 beyitten oluşan Muhammediyye adlı bir eserinin bulunduğunu, bu eserin İslam doktrinini ve Hz. Muhammed’in hayatını anlattığını belirtir.⁴⁵

XV. yüzyıl şairlerinden Şeyhî ise Murad Efendi’nin eserinde adı geçen şairlerdendir. Yazar, Şeyhî’nin aynı zamanda göz doktoru olduğunu söyler ve onun *Hüsrev ü Şirin* adlı bir mesnevisinin bulunduğunu bildirir:

“Sultan-şairlere öncülük eden I. Mehmed döneminde Şeyhî “Hüsrev ü Şirin” adında romantik aşk destanı ile öne çıkar. Şeyhî bir göz doktorudur.

Zamanının şairlerinin onun doktorluk becerileri hakkında yazdıklarına göre bir değerlendirme yapmaya kalkışırsak bizim tüm ünlü doktorlarımız onun yanında zavallı şarlatanlar olarak kalırlar. Dinleyelim: “O işini o kadar ileri götürdü ki ayın gözünden sarıyı, güneşin gözünden kötü niyetli nazarları temizleyecek kadar ustaydı.”

Onun yaptıklarına kim cesaret edebilir ki?

Şair yetenekleri hakkında meslektaşları tarafından yapılmış bu kadar coşku dolu methiyeler var mı bilmiyorum.

Sadece Farsçadan bir uyarılma olan aşk destanının yazımını sultanın emri üzerine yaptı; sultan ona daha önce Tokuzlu köyünü tımar olarak vermişti ve destanı bitirdikten sonra vezir rütbesine yükseltmek istiyordu ama Şeyhî öldü.”⁴⁶

⁴³ Lucy Mary Jane Garnett, **Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar**, Çev. Hanife Öz, İstanbul, Dergâh Yay., 2010, s. 61.

⁴⁴ Zira Hammer, Âşık Paşa’nın eserinden Divan olarak bahseder. Garnett’in seçtiği şiiirler de genelde Gibb’in *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserinden alınmıştır. Bkz. E. J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi**, Çev. Ali Çavuşoğlu, C. I-II, Ankara, Akçağ Yay., 1999 ve Hammer Purgstall, **Geschichte der Osmanischen dichtkunst bis auf unsere Zeit**, C. I, Pesth, 1836.

⁴⁵ Lucy Mary Jane Garnett, **The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life**, London, Methuen&Co, 1909, s. 169.

⁴⁶ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 354-355

Bu bilgilerin ardından Şeyhî'nin bir şiirine yer veren Murad Efendi'nin Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şuara* adlı eserinden yararlandığı anlaşılmaktadır.⁴⁷

XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed Paşa ile ilgili bilgiye de yine Murad Efendi'nin eserinde rastlanır. Ahmed Paşa'dan övgüyle bahseden yazar, onunla padişah arasında geçen şu anekdota yer verir:

“Osmanlı şiirinin ilk gelişme döneminin önemli isimleri arasında kronolojik olarak önce Ahmed Paşa'yı görürüz. Sultan izin verilmeyen bir aşk ilişkisi yüzünden rakip olarak görüp idama mahkûm etmişti, ama mahkûmken yolladığı bir şiir yüzünden affetti ve daha sonra itibarı iade edildi. Nüktedan vezirin aşırı süslü mısralarla verdiği bir cevaba sultan o kadar hayran olmuş ki ağzını mücevherlerle doldurduğu söylenir.

O dönemden öne çıkan isimler Necati, Hayali ve Mesihî. Necati döneminin edebi sanatına yön veren en önemli isimlerden birisi sayılır. Ahmed Paşa'nın şiirleri üzerine bir yorum yapması istendiğinde mütevazı bir şekilde şu cevabı verir:

Ahmed'in ölüsü Necati'nin canlısına yeğdir,
İsa'nın gökteki yolculuğu
Ahmed'in (Muhammed'in) habercisidir.”⁴⁸

Ahmed Paşa'nın bir gönül ilişkisi sebebiyle Fatih Sultan Mehmed'in öfkesini uyandırması ve önce katledilmesine karar verilip sonra hapse atılması, neticede yazdığı Kerem Kasidesi ile padişah tarafından affedilmesi dönemin kaynaklarında da yer alan bilgilerdendir.

Seyahatnamelerde kadın şairler de yer bulur. Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri* adıyla Türkçeye çevrilen eserinde kadın şairler için ayrı bir bahis açar ve öncelikle Zeynep Hanım'dan bahseder. Onun Amasya'da yaşayan bir kadı kızı olduğunu, küçük yaşlarından itibaren şiire istidadının bulunduğunu, Arapça ve Farsça öğrendiğini söyler.⁴⁹ Ardından Zeynep Hanım'ın

“Keş it nikâbumı yiri gögi münevver it

Bu 'âlem-i 'anâsırı fîrdevs-i enver it”

⁴⁷ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuara*'da Şeyhî'den bahsederken “İlm-i ekhâlde hod bir basireti var imiş ki dîde-i hilâlden sufreti ve 'aynû's-şemsden humreti ve ecfân-ı şehâbdan temeddüdi ve nârün gözinden hiddeti izâleye kâdir degüldür dinmezdi.” der. Bkz. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ İnceleme-Metin*, C. 3, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2010, s. 1453.

⁴⁸ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 355.

⁴⁹ Lucy M. J. Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Oğlak Yay., 2009, s. 555.

matlı gazelini vererek bu gazeli açıklar. Bu gazel Gibb'in ve Hammer'in de eserlerine aldıkları bir gazeldir.⁵⁰ Garnett ayrıca Latîfî tezkiresinde de Zeynep Hanım'ın bu şiirinin yer aldığını, hatta Latîfî'nin bu şiire bir nazire söylediğini belirtir ve bu nazireye eserinde yer verir. Bunun dışında, Kınalızade Hasan Çelebi tezkiresinde de Zeynep Hanım'dan övgüyle bahsedildiğini söyleyerek, bu tezkireden aldığı birkaç cümleyi ve yine aynı tezkirede yer alan ve Zeynep Hanım'a ait olduğu düşünülen Arapça bir beyti aktarır.⁵¹

XV. yüzyılın bir diğer kadın şairi Mihrî'dir. Mihrî'nin İskender Çelebi'ye âşık olduğunu söyleyen Garnett, onun iffeti hakkında Âşık Çelebi'nin ve Latîfî'nin görüş birliğinde olduklarını, onların tezkirelerinden aktardığı cümlelerle bildirir. Ardından Gibb'in eserinden alınan Mihrî'ye ait iki gazele yer verir. Garnett ayrıca Zatî ve Güvahî'nin Mihrî'ye âşık olduklarından ve Mihrî ile Müeyyedzade arasındaki münasebetten bahseder.⁵² Mihrî'den bahseden bir diğer seyyah, Murad Efendi'dir. Murad Efendi de Garnett gibi Mihrî'nin İskender Çelebi'ye olan aşkıdan, Müeyyedzade'nin Mihrî'ye ilgisinden ve Mihrî'nin iffetinden söz eder.

“Amasyalı Mihri daha önemli olarak görülür ve daha çok ateşli aşk gazelleriyle tanınır. O da hayatı boyunca evlenmez ve Sinan Paşa'nın oğullarından güzel İskender ile platonik bir ilişki içinde mısralarla sohbet eder. İskender'den önce ona şair Hatemi olarak tanınan kazasker Müeyyedzade âşık olur. ... Daha sonraları bir çelebi müderris bu Osmanlı Sappho'suyla evlenmek istediğinde şair Zati oldukça sert bir şekilde şunları yazmıştı:

Paşa Mihrî'ye talip olmuş,

Mihrî ona yâr mı olmalı?

Yıllar süren oruçtan sonra

Bir eşeğe yâr mı olmalı

Biyografisini yazan onun hakkında şunları söyler: “Aşkla yanan hiçbir el onun bakire çekiciliğinin hazinesine dokunamadı ve sadece amberce bakire olarak yaşadı ve öldü.”⁵³

Yukarıdaki satırlarda Murad Efendi'nin Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-suarâ*'sında bulunan satırlara yer verdiği görülmektedir.⁵⁴ Bununla birlikte

⁵⁰Gibb, a.g.e., s. 384 ve Hammer, a.g.e., s. 237.

⁵¹Garnett, a.g.e., s. 557. Aynı Arapça beyit, Hammer'in eserinde de Kınalızade'den alınarak zikredilmiştir. Bkz. Hammer, a.g.e., s. 237.

⁵²Garnett, a.g.e., s. 557-560.

⁵³Murad Efendi, a.g.e., s. 356-357.

⁵⁴ Âşık Çelebi, tezkiresinde Mihrî için “Bu cümle şâhid-bâzılıkla zen-i dünyâ gibi kimesne andan murâd alamamış ve câm-ı ‘ışkdan gayri harîm-i hürmetine yâd ayak girmeyüp genc-i nühüfeye bahîl eli tokunmayup zer kuvveti ile ‘anberînden özge nesne boynına kol salmamışdır.” der. Bkz. Âşık Çelebi,

Murad Efendi'nin Mihrî için kullandığı “Osmanlı Sappho'su” ibaresi ve Âşık Çelebi'nin tezkiresinden alınan cümleler Hammer'in eserinde de görülmektedir.⁵⁵

Murad Efendi'nin bahsettiği bir diğer şahsiyet Şeyh Vefazade'dir. O, eserinde Şeyh Vefazade'den övgüyle bahseder:

“Söz etmeye değer kişilerden birisi de Şeyh Vefazade'dir. Eski Romalılara benzeyen karakteri gibi dikkat çekici kişiliği ile o parlak dönemin osmanlı bilgilerinin tipik bir örneğidir. Güzel konuşma yeteneği ve müzikteki becerisi her şeyin ruhuna işlemesine neden olmuştur, ama çoğunlukla Diyojenvari tavrıyla güçlülere karşı ters davranmıştır ve Sultan Bayezid kızına çeyiz olarak yüklü bir miktar para gönderdiğinde parayı kendisinden daha çok ihtiyacı olan başka bir şeyhe vermişti.”⁵⁶

Şeyh Vefa ya da Vefazade olarak tanınan Muslihuddin Mustafa, Fatih devri meşayihindedir. Kaynaklarda da Murad Efendi'nin söylediklerine paralel olarak sert karakterine rağmen, hoşsohbet bir kimse olarak zikredilmektedir.⁵⁷ Sultan Bayezid'in gönderdiği kırk bin asperi kabul etmediği ve kendinden daha fakir bir şeyh olan Muhyiddin Kocevî'ye gönderdiğini ise Hammer, eserinde kaydetmiştir.⁵⁸

Murad Efendi'nin bahsettiği bir diğer şair, Melihî'dir. Melihî'nin başından geçen ve pek çok tezkirede de zikredilen bir hadiseyi Murad Efendi eserinde şu şekilde anlatır:

“Fatih Sultan Mehmed'in iltifatını kazanmış ve onun yakın çevresine girerek onurlandırılmış, ulemeden, yani teologlardan, çok sevimli bir insan olan Melihî çok gürültü koparan bir skandala neden olmuştu.

Oruç ayıydı ve yoksunluğun güçlükleri inananların efendisinin üzerine ağır bir yük gibi oturmuştu. Her sene on gün geç gelen⁵⁹ ramazan yılın en uzun günlerine denk gelmişti. Değerli taşlarla süslü nargile susuz bir çöldeki altın su tası gibi hiçbir işe yaramadan köşkün bir köşesinde duruyordu; karşısında, parlak güneş ışığında kristal parçaları gibi pırıldayan su damlacıklarıyla fiskiyeenin şırlıtısı susuzluğunu daha da artırıyordu. Güneş batışına kadar bir

Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-Metin, C. 2, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2010, s. 834.

⁵⁵ Bkz. Hammer, **a.g.e.**, s. 307-308.

⁵⁶ Murad Efendi, **a.g.e.**, s. 357.

⁵⁷ Reşat Öngören, “Muslihuddin Mustafa”, **DİA**, C. 31, s. 260-271.

⁵⁸ Bkz. Hammer, **a.g.e.**, s. 316.

⁵⁹ Doğrusu “erken” olmalıdır.

türlü geçmek bilmeyen yarım saatte oyalanmak ve satranç oynamak için hoşsohbet kulunu huzuruna çağırttırdı.

Kulu yalpalayan, tedirgin adımlarla huzura çıktı.

Zavallı Melihî! Oruç onu ne kadar zayıf düşürmüş. Piyonları ve atları sürece kadar bile gücü kalmamış. Otururken satranç tahtasına doğru sendeledi biçare adam! Onun karşısında dünyanın efendisi kendi susuzluğunu unuttu. Ama bir anda bağırmağa başladı: “Nedir bu? Bu şarap kokusu da nereden geliyor, Melihî! Seni aşağılık herif. Çabuk şu namussuzu Boğaz’ın sularına atın!” Siyah köleler hemen üzerine atladılar. Zavallı Melihî içtiği şarabın cezası olarak çok daha fazla tuzlu su yutmak zorunda kalacaktı. Kölelerin yumrukları altındaki Melihî bir anda aklını başına topladı. “Merhamet, iyilikseverlerin en büyüğü! Merhamet, dünyanın merkezi efendim!” diye çaresizce yalvardı.

“Götürün!” dedi öfkeyle sultan, “Orucu bozmak, hem de günah olan şarapla! Böyle iğrençliğe ne denir! Çabuk götürün onu, yoksa başımıza taş yağacak!”

“Şarap içmedim!” diye haykırdı Melihî ağlayarak, “Kâbe’nin kutsal taşı üzerine, Allah’ın indirdiği 114 sure üzerine, 124 000 peygamberin hepsinin üzerine yemin ederim ki tek bir damla şarap içmedim!”

Böyle bir anda, böylesine büyük bir yemin! Sultan durakladı ve bir el işaretiyle adamlar kurbanın biraz nefeslenmesine izin verdiler.

“Çok büyük yemin ettin! Şarap içmedin mi? Peki o zaman efendi ne kokuyor?” diye sordu kölelere.

“Vallahi şarap” diye mırıldandılar köleler.

“Duydun mu seni alçak, yalan yere yemin ediyorsun! Kazığa götürün onu!”

Melihî yere kapandı. “Lütfen inan bana dünyanın efendisi. Şarap içmedim!”

“Ne? Nasıl? Ben deli miyim? Ne kokuyorsun o zaman?”

“Bunu inkâr etmiyorum, kainatın güneşi efendim”

“Ne peki?”

“Vallahi bir damla bile içmedim.”

“Ne demek bu?”

Melihî, sultanın kulağına yavaşça birkaç kelime mırıldandı...

Sultan kahkahalarla gülmeye başladı ve top atışları iftar vaktini haber verinceye dek güldü, sonunda inananların efendisi birkaç damla su ile kuruyan dudaklarını ıslattı. Günahkâr bu sefer affedilmişti.

Moliere olsaydı Melihî'nin yasak içkiyi orucu bozmadan nasıl aldığını ve bunun için kullandığı tıbbî aletin adını açıkça yazmaktan hiç çekinmezdi herhalde.”⁶⁰

Melihî'nin başından geçen bu hadise, çeşitli tezkirelerde Murad Efendi'nin anlattığından farklı olarak yer bulur. Örneğin Latifî tezkiresinde, Melihî'nin sarhoş bir şekilde Tahtakale'de bulunarak sultanın huzuruna götürüldüğü söylenir. Sultan Mehmed, Melihî'nin tövbesini bozup yine şarap içtiği için Galata'dan denize atılmasını emrettiğinde, Melihî yeminler ederek şarap içmediğini, fakat şarabı bir tür şırınga ile kendisine zerk ettiğini söyler ve bunun üzerine padişah tarafından affedilir.⁶¹ Gelibolulu Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ına göre de Melihî, Ramazan ayında padişaha içkiye tövbe ettiğine dair söz verir. Fakat sözünde duramaz ve Tahtakale'de sarhoş bir şekilde dolaşırken yakalanarak padişahın katına getirilir. Padişah, Melihî'nin öldürülmesini emreder. Fakat Melihî içki içmediğine dair yeminler eder ve söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak için ağzının koklanmasını ister. Gerçekten de ağzının şarap kokmadığı, buna rağmen davranışlarının mestçe olduğu görülür. Ve sonunda Melihî'nin şarabı içmeyip zerk ettiğini itiraf etmesiyle de gerçek ortaya çıkar.⁶² Hammer de aynı hadiseye eserinde yer verir, o da Murad Efendi gibi Melihî'nin ayakta duramayacak kadar sarhoş olduğunu ve şarap koktuğunu söyler.⁶³ Fakat Murad Efendi, daha fazla ayrıntı vermesi ve olayı karşılıklı konuşma şeklinde anlatması ile Hammer'den; sultanın Melihî'yi satranç oynamak için huzuruna çağırdığını ve Melihî'nin de şarap koktuğunu söylemesi ile de yukarıda zikredilen tezkirelerden ayrılır.

XVI. yüzyıl şairleri de seyahatnamelerde yer bulurlar. Özellikle Murad Efendi, bu yüzyıl şairlerini geniş bir şekilde ele alır, hatta en evvel Zâtî'den bahseder ve onun ilk saray şairi olduğunu söyler:

“Bu dönemde ilk kez bir saray şairinin atandığını görürüz. Daha önce adı geçen şair Zati ile yılda üç kaside yazma anlaşması yapılır; birincisi baharın başlangıcı ve diğer ikisi bayramlar içindir. Geliri 2000 akçe ve bir elbiselik kırmızı kumaştır.”⁶⁴

Zâtî'nin senede üç kaside yazmak üzere anlaşma yaptığını söyleyen bir diğer seyyah, Garnett'tir.⁶⁵ Murad Efendi'nin ve Garnett'in verdiği bu bilgiler,

⁶⁰ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 86-87.

⁶¹ Bkz. Latifî, *Tezkiretü's-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, Haz. Rıdvan Canım, Ankara, AKMB Yay., 2000, s. 503-509.

⁶² Bkz. Mustafa İsen, *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, AKMB Yay., 1994, s. 143-145.

⁶³ Hammer, *a.g.e.*, s. 303.

⁶⁴ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 357.

⁶⁵ Garnett, *The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life*, London, Methuen&Co, 1909, s. 170.

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde de yer almaktadır. Âşık Çelebi de Zâtî'nin "Ve pâdşâh-ı merhûm yılda üç kasîde virmek buyurdu, birin nev-rûzda iki bin akça câ'ize ve her bayramda birer yüzi kemhâ ve birer yüzi çuhâ, niçe yıl ol câ'ize ile geçindüm." dediğini söyler.⁶⁶ Hammer de Âşık Çelebi'den yararlanarak aynı bilgileri aktarır.⁶⁷

Murad Efendi'nin bahsettiği bir diğer şair Uzun Firdevsî'dir. O, Uzun Firdevsî'nin *Süleymanname*'sinden bahsederken, Firdevsî'yi verimlilik açısından, ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas'ya benzetir:

"Uzun Firdevsî büyük adaşı İranın Homer'i ile karıştırılmamalı, "Süleymanname"yi yazmıştır. Bu eser Doğu'nun efsane ve anlatıları toplanmıştır ve 360 ciltten fazladır. Görülüyor ki eski Osmanlıların Alexandre Dumas'ı verimlilikte Frenk meslektaşını geçmiştir; elbette bu ciltlerden geriye sadece 70 tanesi kalmıştır ve bu 70 ciltten sadece 7 cildinin içeriği bilinmektedir."⁶⁸

Murad Efendi, Uzun Firdevsî'nin *Süleymanname*'sinin yetmiş cilde indirildiğini söylerken, devrin tezkirelerinde ve Hammer'in eserinde *Süleymanname*'nin Sultan Bayezid'in isteğiyle seksen yahut doksan dokuz cilde indirildiğine dair bilgiler bulunur.⁶⁹

Yavuz Sultan Selim döneminde yaşamış ve padişahın hocalığını yapmış olan Hoca Sadeddin ise Gerlach'ın seyahatnamesinde geçer. 1573-1578 yılları arasında elçilik heyetinin beraberindeki Protestan vaizi olarak Türkiye'de bulunan Stephan Gerlach,

"Bugün öğrendiğime göre, padişah hâlâ bir hocadan [Hoca Sadeddin Efendi] Arapça ve Farsça ders almaktaymış ve bu hocaya çok itibar edip saygı gösteriyormuş. Mehmed Paşa da bu hocaya çok önem vermekteymiş."⁷⁰

diyerek Hoca Sadeddin'in sultan nezdindeki itibarını vurgular. Seyahatnamesinin başka bölümlerinde ise Hoca Sadeddin'in evinden

⁶⁶ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ İnceleme-Metin*, C. 2, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2010, s. 1581.

⁶⁷ Hammer, *a.g.e.*, C. 2, s. 241.

⁶⁸ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 357.

⁶⁹ Gelibolulu Âli, eserin sunulduğu Sultan Bayezid'in eseri seksen cilde indirip, geri kalan kısmını yaktığını söyler, Latifi ise doksan dokuz cilde indirilip kalanının yakıldığını haber verir. Bkz. Latifi, *Tezkiretü's-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, Haz. Rıdvan Canım, Ankara, AKMB Yay., 2000, s. 426 ve Mustafa İsen, *Kühü'l-abbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, AKMB Yay., 1994, s. 161. Hammer de eserin seksen yahut doksan cilde indirilip geri kalanının yakıldığını belirtir. Bkz. Hammer, *a.g.e.*, C. 1, s. 276.

⁷⁰ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C. 2, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yay, 2010, s. 541.

bahseder,⁷¹ onun padişahın en güvendiği kişilerden biri olduğunu söyler;⁷² fakat eserleri ile ilgili bilgi vermez.

XVI. yüzyılın büyük şairi Bâkî, Murad Efendi'nin eserinde zikrettiği şairlerdendir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde edebî verimliliğin doruk noktasına ulaştığını söyleyen Murad Efendi, bu dönemi şöyle değerlendirir:

“Kanuni Sultan Süleyman zamanında şairlerin himayesi ve edebi verimlilik doruk noktasına ulaşmıştır. İmparatorluğun güneşi ve kültür en üst noktadadır. Lirik şairi Baki'yi görürüz. Her ne kadar Baki bizim ölçülerimizde uluslararası şairler bahçesinin önde gelenlerinden biri sayılmasa da kendi halkının şairler ormanında her şeye tepeden bakan en ulu sedir ağacıdır. Kendi zamanının birçok meslektaşına göre daha bireysel ve daha bağımsızdır. Kasideleri bizim bölümümüzün kapsamı için çok uzundur ama en iyilerinden birinin birkaç mısraını örnek olarak verebiliriz: ...”⁷³

Bâkî ile ilgili bazı anekdotlara da Antoine Galland'ın *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* adlı eserinde rastlanır. Galland, Murad Efendi gibi Bâkî'nin şairlik gücünden bahsetmez veya şiirlerinden örnekler vermez, yalnızca aşağıya aldığımız iki anekdotu kaydetmekle yetinir:

“Süleyman zamanında Baki Efendi isminde biri mevcut olup şarap içmek asla âdeti değilken, bir gün bir gözdesini memnun etmek için gidip alacağı tutmuş. O gün kıyafet değiştirmiş bulunduğu halde dolaşan Süleyman, kendisine tesadüf etmiş ve ne taşımakta olduğuna bakmalarını yeniçerilere emreylemiş. Baki Efendi taşıdığı şeyin su olduğunu söylemiş; fakat şarap olduğu sabit olmakla, kendisini affettirmek üzere bunun hakikaten su olduğunu, lâkin Zât-ı şâhânenin huzuruna çıkmaktan duyduğu hicabın bu suyu böyle kızarttığını beyan etmiş. Bundan sonra hususî suretle hakikati pâdişaha anlatması üzerine, Zât-ı şâhâne kendisini daima yanında bulundurmayı iltizam etmiş.

Bu adam şiirler de vücuda getirmiş; bir gün bir nev hicviye yazmakla eseri bu nevi şeyleri sevenler arasında dolaşmış ve bu meyanda biri bu eserden o derecede hazzetmiş ki, yazarın sağ ayağını öpmeye yemin etmiş. Bu kararını yerine getirmek üzere, atla gitmekte olan Baki Efendi'yi sokakta durdurmuş. Fakat beyitlerin muharriri, bunları ayağının yapmamış, fakat başının ve ağzının

⁷¹ “21 Nisan'da Ayasofya'nın yakınında padişahın hocasına ait olan konağı gördüm. Yeri çok güzel ve etrafı yüksek bir duvarla çevrili. Paşanın konağında olduğu gibi, bu binada da geniş bir sofa var. Türk eşrafının hemen hemen hepsi böyle etrafı duvarlarla korunmuş büyük, geniş salonlu konaklara sahip. Duvarların gerisinde güzel bahçeler, bağlar bu konakların etrafını çeviriyor. Konaklarda çok sayıda cariyeye ve köle bulunduruluyor.” Stephan Gerlach, *a.g.e.*, s. 562-563.

⁷² Gerlach, *a.g.e.*, s. 625.

⁷³ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 358.

vücûda getirmiş olduğunu, bu sebeple de vücudunun eserin vücûd bulmasına hiç yardım etmemiş kısımlarına değil, lâkin vücûda getirmiş kısımlarına teveccüh etmesi icap ettiğini söylemiş.⁷⁴

Murad Efendi, eserinde Fazlî, Halilî, Celilî, Sururî, Lamiî, Emrî, Hayalî, Yahya ve Ali Vasi'den de kısaca bahseder. Onların özellikle eserleri üzerinde durarak şu değerlendirmeleri yapar:

“Fazlî'nin yazdığı ‘Gül ve Bülbül’ alegorik, tasavvufî bir eserdir. Halili mersiye şairi olarak öne çıkar. Celilî, Sururî ve özellikle Lamiî Fars edebiyatının büyük eserlerini tercüme eder ve yorumlarlar. Onlara Emrî, Hayalî ve Yahya katılır. Alegorik öyküler ve hayvan hikâyeleri başlar. Şehnameci adı verilen şairler moda olur; bunlar bizim Hıristiyanlığı öven şairlerimize benzerler.

“Hümayunname”de (padîşah kitabı) Ali Vasi Osmanlı şiirinin üstün eserlerinden birisi verir. “Hümayunname” Bidpai'nin yazdığı fabllardır.⁷⁵

Garnett de bu dönemde Fazlî'nin *Gül ü Bülbül* adlı eseriyle ün kazandığını ve yine aynı dönemde Halilî'nin mersiyeleri ile rakiplerini geride bıraktığını ifade eder.⁷⁶

Ayakkabıcı şair Hufî ise Murad Efendi'nin eserinde yer verdiği şairlerdendir. Hufî ya da Haffî, asıl mesleği ayakkabıcılık olan bir şairdir. Murad Efendi, Hufî'yi Alman şair Hans Sachs ile karşılaştırır. Zira 1494-1576 yılları arasında yaşamış olan Alman şair ve oyun yazarı Hans Sachs'ın asıl mesleği de ayakkabıcılıktır:

“Bu dönemde Hufî doğal yetenekleriyle güçlü bir şair olarak çıkar; o da tıpkı bizim Hans Sachs gibi ayakkabıcı mahlasını kullanır. Hufî'nin en güçlü olduğu nokta nazirelerdir. Örneğin:

Güzelliğinin aksini bulandırmak istemezsen eğer,
Âşıklarının ahlardan sakın.⁷⁷

Murad Efendi'nin tercümesini verdiği aynı beyte, Hammer'in eserinde de rastlanır.⁷⁸ Fakat Hammer, Hans Sachs ile Hufî arasında bir mukayese yapmamıştır.

⁷⁴ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, Çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara, TTK Yay., 1998, s. 190.

⁷⁵ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 358.

⁷⁶ Garnett, *The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life*, London, Methuen&Co, 1909, s. 170.

⁷⁷ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 356.

⁷⁸ Hammer, *a.g.e.*, s. 225.

Bir diğer XVI.yüzyıl şairi aynı zamanda Anadolu sahasının ilk hamse sahibi şairi olan Hamdullah Hamdi'dir. Murad Efendi, Hamdullah Hamdi'den,

“Hamdi romantik aşk destanı “Yusuf ile Züleyha”nın tercümesiyle Şeyhî'nin “Hüsrev ile Şirin”ine karşılık verir; bunu “Süleyman ve Belkıs”, “Leyla ile Mecnun”, “Vamık ile Azra” (eski Farsça) ve diğerleri izler.”⁷⁹

sözleriyle bahseder. Fakat Hamdullah Hamdi'nin hamsesi *Yusuf u Züleyha*, *Leyla vü Mecnun*, *Tuhfetü'l-uşşak*, *Kıyafetname* ve *Mevlid*'den oluşmaktadır. Murad Efendi'nin söylediğinin aksine Hamdullah Hamdi'nin Süleyman ve Belkıs, Vamık ile Azra gibi eserleri yoktur. Bu durumda Murad Efendi, Hamdullah Hamdi'yi farklı bir şairle karıştırmış olması muhtemeldir.

XVI. yüzyılın önde gelen bir diğer şairi Hayalî'dir. Hayalî ile ilgili bilgiye Garnett'in eserinde rastlarız. Garnett, Hayalî için,

“Hayalî 16.yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Önce Ali Baba'nın medresesinde bir kalenderken başkente gelişinin ardından sadrazam'ın himayesine nail olmuş, padişahın huzuruna arz edilmiştir.”⁸⁰

der. Garnett'in verdiği bu bilgileri, devrin tezkireleri ve Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eseri de doğrular.

Şemsi Paşa da XVI.yüzyılda yaşamış bir şair ve devlet adamıdır. Harrison Griswold Dwight, 1915 yılında New York'ta basılan *Constantinople Old and New* adlı eserinde Şemsi Paşa'dan söz eder. 1875 yılında İstanbul'da doğan ve Amherst Koleji'nden mezun olduktan sonra konsoloslukta görev alarak Amerikan hükümeti adına tercümanlık yapan Dwight, Şemsi Paşa'nın kıvrak zekâsı ve mizah yeteneği ile Kanuni Sultan Süleyman'ın dikkatini çektiğini, II. Selim döneminde en parlak zamanlarını yaşadığını söyler,⁸¹ III.Murad döneminde yaptırdığı medresenin ise ancak bir şair ya da büyük bir mimarın hayal edebileceği bir yapı olduğunu bildirir.⁸²Şemsi Paşa'dan bahseden bir diğer seyyah, Gerlach'tır.Gerlach, Şemsi Paşa ile aynı dönemde yaşamış, hatta bir keresinde onun Sultan Murad ile avdan dönüşüne şahit olmuştur. Şemsi Paşa'nın padişahla çok samimi olduğundan ve bu sebeple büyük itibar

⁷⁹ Murad Efendi, a.g.e., s. 356.

⁸⁰ Garnett, *Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar*, Çev. Hanife Öz, İstanbul, Dergâh Yay., 2010, s. 62.

⁸¹ “But it was the poetry in him, together with his quick wit and gay humour, that first drew him into the notice of Suleiman the Magnificent. ... He became a greater favourite of Selim II than he had been of Suleiman.” H. G. Dwight, *Constantinople Old and New*, New York, Charles Scribner's Sons, 1915, s. 210.

⁸² “At any rate, the medreseh of Shemsi Pasha is such a place as only a poet or a great architect could imagine...” Dwight, a.g.e., s. 211.

gördüğünden bahseder.⁸³ Gerlach ayrıca, Şemsi Paşa'nın III. Murad'ın en güvendiği kişilerden olduğunu ve Türkçe ve Farsça şiirler yazdığını da belirtir.⁸⁴

Kâtip Çelebi ise Garnett'in eserinde karşımıza çıkar. Kâtip Çelebi'den Hacı Halife olarak bahseden Garnett, onun 1658 yılında öldüğünde arkasında tarih, biyografi, kronoloji, coğrafya gibi alanlarda yazılmış pek çok eser bıraktığını bildirir.⁸⁵

IV. Murad dönemi şairleri ile ilgili geniş bilgiyi, Murad Efendi'nin eserinde bulmak mümkündür. Murad Efendi, Nâbî ile Nef'î'nin devrin önde gelen şairleri olduğunu söylemekle beraber, daha çok Nef'î üstünde durur ve onun ölümü ile ilgili şu anekdotu aktarır:

“IV. Murad zamanında, Osmanlı edebiyatının sonbaharında, Nâbî dikkat çeker, ayrıca Nefî, sonunda hayatına mal olan hicivleri ile tanınmıştır. Kader okları olarak adlandırdığı ve hemen hemen bütün ileri gelenleri hedef alan biraz müstehcen hicivleriyle onların nefretini üzerine çekti. IV. Murad hicivlerini okurken çok yakınına bir yıldırım düştü. Bunda kötü bir işaret gören sultan şiirleri yırttı ve şairi yakınından uzaklaştırdı. Daha sonra sadrazam onu sarayın odunluğunda boğdurdu. Onu idam edecek olan çavuşbaşı şöyle dedi, “Gel gel Nefî, oduna gidiyoruz, senin kader oklarından yapmaya.” “Lanet Türk” diye karşılık verdi Nefî, “odun kütüğü sen de! Bir de komik olmaya mı hevesleniyorsun?” ve vezire karşı hakaretlerini sıraladı. Dudaklarında bir hicvi mırıldanarak öldü.”⁸⁶

Murad Efendi'nin yer verdiği bu anekdot, Gibb'in ve Hammer'in eserlerinde de bulunmaktadır.⁸⁷ Nef'î'den bahseden bir diğer seyyah Garnett'tir.

⁸³ “...Şemsi Paşa'nın annesi padişahın akrabasıdır ve kendisi de padişahın yakın dostudur. Fakat belli bir göreve atanmış olmadığı gibi, herhangi bir sorumluluk da üstlenmemiştir. Gene de Türk beylerinden daha rahat bir yaşamı vardır, çünkü padişahın yanından hemen hemen hiç ayrılmaz ve padişah ile hiçbir paşanın cüret edemeyeceği kadar samimi konuşur. O ne derse kabul edilir. Bu yüzden de bütün paşalar, beyler ona çok saygı gösterirler ve ondan çekinirler.Şemsi Paşa, padişahın bir işi için Mehmed Paşa'ya geldiğinde, herkes onu karşılamaya koşar ve sanki padişahın kendisi gelmiş gibi itibar ederler.”Gerlach, a.g.e., s. 523.

⁸⁴ Gerlach, a.g.e., s. 625.

⁸⁵ Garnett, **The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life**, London, Methuen&Co, 1909, s. 170-171.

⁸⁶ Murad Efendi, a.g.e., s. 362.

⁸⁷ “...Öldürüleceği zaman gaddarca bir latife yapan cellat, “Yürü Nefî Efendi odunluğa gidiyoruz; orada kendine kaza okları kesebilirsin” der. Nef'î de buna karşı “Melun hödük, sen de mi?” demekten başka bir cevap veremeyecektir.” Gibb, a.g.e., C. III-V, s. 183.

“Als ihn der Tschauschbaschi, ein roher Türke, der Holzstätte zuführte, sagte er ihm: Komm Nefii, wir gehen ins Holz aus dem du Schicksalspfeile schnitzen kannst. — "Verfluchter Türke!" sagte Nefii, "willst du Knüttel auch witzig seyn?" und ergoß sich in Schmähun gen wider den Wesir, so daß er geendet, wie er gelebt.” Hammer, a.g.e., C. 3, s. 240-241.

O da Nef'î'ninince ve orijinal fikirlerle kaleme aldığı zarif ve ahenkli gazellerinin bulunduğunu ifade eder.⁸⁸

Sıdkî, XVII. yüzyılın kadın şairlerindedir. Garnett eserinin kadın şairlerden bahsettiği bölümünde Sıdkî'ye de yer verir. Sıdkî'nin *Divan*'ının yanı sıra *Genc-i Envâr* ve *Mecmaü'l-Hayâl* isimli eserlerinin bulunduğunu söyleyen Garnett, onun Mihrî ve Zeynep Hanım'ın aksine daha çok tasavvufî konulara yöneldiğini belirtir ve şairin *Genc-i Envâr*'ından birkaç beyti ile tasavvufî bir gazelini örnek verir.⁸⁹ Bu beyitler, Hammer'ın eserinde de yer alır.⁹⁰

Aynı dönemde yaşayan bir diğer kadın şair Ânî'dir. Ânî'nin asıl adının Fatma olduğunu ve bir *Divan*'ının bulunduğunu söyleyen Garnett, şairin iki beytinin Hammer tarafından Almanca ve Fransızcaya çevrildiğini haber verir.⁹¹

XVIII. yüzyıl edebiyatı ile ilgili genel bilgiyi, Murad Efendi'nin *Türkiye Manzaraları* eserinde buluruz. Murad Efendi, XVIII. yüzyılda imparatorluğun gerilemesiyle birlikte edebiyatın da gerilediğini söyler:

“İmparatorluğun çöküş dönemini şairlerin himayesinin ve şairliğin gerilemesi izledi; kafiyeciler hâlâ çok sayıdaydılar. Sıtkı ve Avni gibi şiir yazan entelektüeller hâlâ vardı ama yaptıkları gitgide daha çok eğlenceli bir oyun haline geldi; büyükler arasından, İbrahim Paşa ve daha sonra Ragıp Paşa gibi, sanatı himaye edenler hâlâ vardı ama artık arada sırada alevlenen ateş gibi sıcak bir ışık yaymıyordu.”⁹²

Murad Efendi, bu değerlendirmelerine rağmen, eserinde XVIII. yüzyılın büyük şairi Şeyh Galib'den ve Hibetullah Sultan ile Leyla Hanım gibi kadın şairlerden bahseder:

“18. yüzyıl sonlarında yetenekli bir şair olarak Galib ve sultan şairler içinde bahtsız reformcu III. Selim'i görürüz. Yeğeni, Sultan Mahmud'un kız kardeşi Hibetullah Sultan da şiirle uğraşmıştır ve reformun sadrazamlarından Fuad Paşa'nın teyzesi Leyla Hatun belirli bir ölçüde tanınıp sevilmişti. Ama daha sonra da gelen bu gibi teşvik edici örnekler ve himayeler şiir sanatının

⁸⁸ Garnett, *The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life*, London, Methuen&Co, 1909, s. 171.

⁸⁹ Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Oğlak Yay., 2009, s. 561-562.

⁹⁰ Hammer, *a.g.e.*, C. 4, s. 12.

⁹¹ Garnett, *a.g.e.*, s. 562. Hammer'ın Almanca çevirisi için bkz. Hammer, *a.g.e.*, C. 4, s. 39.

⁹² Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 362.

çöküşünü ve bu sanata karşı genel anlayışın ortadan kaybolmasını engelleyemedi.”⁹³

Garnett de Şeyh Galib’den övgüyle bahseder ve alegorik ve mistik bir aşk masalı olarak tanımladığı *Hüsn ü Aşk*’ı Şeyh Galib’in *magnum opus*’u yani başyapıtı olarak değerlendirir.⁹⁴

XVIII. yüzyıl şairlerinden Seyyid Vehbi, Dwight’ın eserinde karşımıza çıkar. Dwight, eserinin İstanbul’un çeşmelerine ayırdığı bölümünde, III. Ahmed’in yaptırdığı su kemerleri için Seyyid Vehbi’nin bir beyit kaleme aldığını söyler ve Seyyid Vehbi’nin

Zihî sed yapıdı hakkâ Hân Ahmed mecma‘-ı mâya

Akan sular turur bu bend-i bâlâ tâk-ı zîbâya

beytinin İngilizce çevirisine yer verir.⁹⁵ Dwight’ın bu bilgiyi ve ilgili beyti Çelebizade Asım’ın tarihinden aldığı anlaşılmaktadır.⁹⁶

Devrin nâsirlerine sadece isimleriyle de olsa Garnett değinir. Raşid’in tarihçi olduğunu, Asım’ın ise bir Arapça bir de Farsça lugatı Türkçeye çevirdiğini söyler, Tokatlı Kânî’yi de mizah yazarı olarak zikreder.⁹⁷

XVIII. yüzyılın kadın şairlerinden ise daha çok Garnett bahseder. O, öncelikle Fitnat Hanım’ı ele alır. Fitnat Hanım’ın Mehmed Esad Efendi’nin kızı olduğunu ve kendinden daha düşük bir kimseyle evlendiğini söyleyerek, onun bir müseddesine yer verir.⁹⁸

⁹³ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 362-363.

⁹⁴ Garnett, *The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life*, London, Methuen&Co, 1909, s. 171.

⁹⁵ Dwight, *a.g.e.*, s. 367.

⁹⁶ Dwight’ın eserinde bu bölüm şu şekilde yer alır: “Thus the historian Chelebi-zadeh records the end of the inscription on a reservoir of Ahmed III: ‘Seid Vehbi Effendi, the most distinguished among the word-wizards of the time, strung these pearls on the thread of his verse and joined together the two kinse of the following chronographic distich, like two sweet almonds breast to breast: ‘With what a wall has Ahmed dammed the waters! For of astonishment stops the flood in the midst of its course’” Dwight, *a.g.e.*, s. 367.

Çelebizade Asım da aynı hadiseyi “Sadr-ı ‘âli-kadr ma‘ârif-perver hazretleri inşa olunan deryâceyi temâşâ buyurdıklarında mizâb-ı lisân-ı ‘azbû’l-beyânlarından bedâhâten (Bu deryâce-i Ahmed Hân’dur) kelâm-ı tâmmı câri ve hisâb olındukda ‘ayb-ı ziyâde ve noksândan ‘ârî olmanın sih-âzmâyân-ı zamânun mümtâz ü ser-bülendi Seyyid Vehbi Efendi ol dürer-i menşüreyi silk-i nazma bend ve nev-bâve-i kalemi olan bu iki mîsrâ’-ı târîh-i lügazı mânend-i bâdâm dü-magz birbirine hem-pehlû ve peyvend eylemişdür” sözleriyle anlatır ve aynı beyte yer verir. İsmail Asım Efendi, *Küçük Çelebizade Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1865, s. 202.

⁹⁷ Garnett, *The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life*, London, Methuen&Co, 1909, s. 171.

⁹⁸ Garnett’in Fitnat Hanım ile ilgili verdiği bilgiler ve seçtiği şiir, Gibb’in Osmanlı Şiir Tarihi’nden alınmıştır. Bkz. Gibb, *a.g.e.*, s. 375-376.

Hibetullah Sultan, Garnett'in bahsettiği bir diğer kadın şairdir. Garnett, II. Mahmud'un kız kardeşi olan Hibetullah Sultan'ın iki şiirinin çevirisine de eserinde yer verir.⁹⁹Bunlardan ilki Hammer'in eserinden alınmıştır.¹⁰⁰

Garnett, son olarak Leyla Hanım'dan bahseder. Leyla Hanım'ın bir *Divan*'ının bulunduğunu, bazı şiirlerinin çevirilerinin o daha yaşarken Viyana'da yayımlandığını söyleyen yazar, Leyla Hanım'ın Anelîb Hanım'ın ölümü üzerine yazdığı bir şiirini tercüme eder.¹⁰¹

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında yaşamış Enderunlu Fazıl da sadece Garnett'in *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri* adıyla yayımlanan eserinde, bir mersiyesiyle yer bulur.¹⁰²Garnett, *The Turkish People* adlı eserinde İzzet Molla, Pertev Paşa ve Vasıf'dan da yalnızca ismen bahseder.¹⁰³

Ele aldığımız seyahatnameler içinde, divan şairleri ile bilgi bulduran seyahatnameleri yukarıda zikrettik.Bunların içinde şairlere en fazla yer veren eser, Murad Efendi'nin *Türkiye Manzaraları* adlı eseridir. Murad Efendi, divan şairlerini yüzyıllara göre ele alarak değerlendirmiş, o yüzyılın genel edebî durumundan bahsetmeyi de ihmal etmemiştir. Murad Efendi'nin klasik Türk edebiyatını Âşık Paşa ile başlatması da dikkat çekicidir.Zira Âşık Paşa'yı Tanzimat edebiyatçıları ile daha sonrakiler tanımaz ve şiirimizi ya Mevlana ya da Süleyman Çelebi ile başlatırlar.Bu açıdan bakılınca, Murad Efendi'nin sıradan bir seyyahtan öte olduğunu söylememiz gerekir.

Garnett de eserlerinde divan şairlerinden bahseden ve onlardan seçtiği bazı şiirlerin tercümelerini veren bir seyyahtır. Özellikle *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri* eserinde kadın şairlere ayırmış olduğu bir bölüm bulunmaktadır. O da çoğunlukla Gibb'den ve Hammer'den faydalanmış, zaman zaman Latîfî ya da Kınalızade Hasan Çelebi tezkirelerine atıf yapmıştır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde incelediğimiz seyahatnamelerde adı geçen şair ve nâsirler ise şunlardır: Ahmed Paşa, Ali Vasî, Ânî, Âsım, Âşık Paşa, Bakî, Celilî, Emrî, Enderunlu Fazıl, Enderunlu Vasıf, Fazlî, Fıtnat Hanım, Güvahî, Halilî, Hamdullah Hamdi, Hayalî, Hibetullah Sultan, Hoca Sadeddin, Hufî, İzzet Molla, Kanî, Katip Çelebi, Koca Ragıp Paşa, Lamiî, Leyla Hanım, Melihî, Mesihî, Mihrî, Nabî, Necatî, Nefî, Pertev Paşa, Râşid, Seyyid Vehbi,

⁹⁹ Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Oğlak Yay., 2009, s. 564-565.

¹⁰⁰ Hammer, *a.g.e.*, C. 4, s. 574.

¹⁰¹ Garnett, *a.g.e.*, s. 564-565.

¹⁰² Garnett, *a.g.e.*, s. 539.

¹⁰³ Garnett, *The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life*, London, Methuen&Co, 1909, s. 172.

Sıdkî, Sururî, Şemsi Paşa, Şeyh Galib, Şeyh Vefazade, Şeyhî, Uzun Firdevsî, Yahya, Yazıcıoğlu Muhammed, Zatî, Zeynep Hatun.

Şair ve nâsirlerin yanı sıra eserlerle ilgili değerlendirmelerin yapıldığı seyahatnameler de vardır. Zira pek çok seyyah, Türkiye’den ya kendi için ya da hediye etmek için kitap satın almıştır. Örneğin Tavernier seyahatnamesinde, Thevenot’nun pek çok Arapça ve Farsça kitap topladığı söylenir.¹⁰⁴ XVI. yüzyılda Türk topraklarını ziyaret eden Busbecq de, eserinde imparatorluk kütüphanesine verilmek üzere çok sayıda kitap topladığını belirtir.¹⁰⁵ Buna rağmen bu seyyahların hiçbiri, aldığı kitaplar hakkında Galland kadar detaylı bilgi vermez. Galland, eserinde Türkçe, Arapça ve Farsça pek çok kitap isminden bahseder. Biz burada sadece Galland’ın notlarında yer verdiği Türkçe eserleri zikretmekle yetineceğiz.

-Sözlükler

Lugat-i müntahab: Galland bu eserin Arapça-Türkçe bir lugat olduğunu söyler.¹⁰⁶

Değâyiku’l-hakâyık: İbn Kemal’in eseridir. Galland, İbn Kemal’in bu eseri Sadrazam İbrahim Paşa’ya sunduğunu söyleyerek şu değerlendirmelerde bulunur:

“Bu bir nevi lügat olup bir çok Farsça kelimenin etimolojisini ve tam manasını ihtiva etmektedir. Bu manalar bir çok salâhiyetli âlimlerce tasdik edilmekle beraber, müellif bunları çok kere onların fikirlerini tenkit ederek ve fikirlerinin kabul etmediği başka müellifleri de zikrederek yazmaktadır.”¹⁰⁷

Lugat-i Müşkilat-ı Şâhname: Galland, Farsça-Türkçe bir lugat olan bu eserin H. 970 yılında yazıldığını ve alfabetik sırayla önce fiillere, sonra da isimlere yer verdiğini bildirir.¹⁰⁸

¹⁰⁴Thevenot birçok Farsça, Arapça kitap toplamıştı ve Miyane kadısı bunların en iyilerine el koydu.” Jean Baptiste Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Kitap Yay., 2006, s. 102.

¹⁰⁵“İçinde muhtelif paralar bulunan büyük bir koleksiyon getirdim. Bunu efendime hediye etmek niyetindeyim. Bir de araba dolusu, gemi dolusu elyazması kitaplarım var. Bunların en az 240 cildini Viyana’ya gönderilmek üzere denizyoluyla Venedik’e yolladım. Hepsini de imparatorluk kütüphanesine vereceğim. Çoğu alelade eserler ama aralarındaki bazıları küçümsenemeyecek değerdedir. Onları tarlada son hasattan arta kalan tahılı toplar gibi köşe bucak arayıp buldum.” Ogier Ghislain de Busbecq, **Türk Mektupları-Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)**, Çev. Derin Türkömer, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005, s. 252-253

¹⁰⁶ Antoine Galland, **İstanbul’a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, C. II, Çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara, TTK Yay., 1998, s. 10.

¹⁰⁷Galland, a.g.e., s. 30.

¹⁰⁸Galland, a.g.e., s. 31.

Lugat-ı Lamiî: Bu eser, Tuhfe-i Lamiî olarak da bilinen manzum bir sözlüktür. Galland, eserin manzum olduğunu ve birden fazla defa müracaat edilebilecek bir eser olduğunu söyler.¹⁰⁹

Lugat-ı Şahidî: Galland, eser hakkında tafsilatlı bilgi vermemiştir.¹¹⁰

Ferîşteoğlu Lugati: Arapça-Türkçe manzum lugattır.¹¹¹

Lugat: Müellifi bildirilmeyen Farsça-Türkçe bir lugattır.¹¹²

Mirkatü'l-lugat: Arapça-Türkçe bir lugattır. Galland, bu lugatın çok tafsilatlı olduğunu söyler.¹¹³

Lugat-i Nevayî: Çağatayca bir lugattır, Abuşka lugati olarak da bilinir. Galland, bu eserden bahsederken Çağatayca hakkında şu bilgileri verir:

“Çağatay dilinin en güç kelimelerinin izahını ihtiva eden Lugat-i Nevayî isimli Türkçe bir kitap gördüm. Bu dilin Türk dili ile çok münasebeti bulunduğundan, muharrir Leyla ile Mecnun, Ferhad ile Şirin gibi bu lisanla yazılmış kitaplar zikretmektedir. Abuşka bir erkek yahut koca manasına gelmektedir. Fransa’da Gaskonyalılar b’yi u’ya ve buna karşılık u’yu b’ye çevirdikleri gibi bunlar vav’ı be’ye çevirirler bu suretle “vermek” yerine “birmek” derler. Dudakla telaffuz edilen harfler de birbirlerinin yerlerini alırlar. Bu suretle, Türklerin telaffuz ettikleri gibi “bana” demeyip “manga” derler.”¹¹⁴

Bahru'l-garâib: Lutfullah Halimî’nin Farsça-Türkçe lugatidir. Galland, eserin pek mufassal olmamakla birlikte iyi yazılmış olduğunu ifade eder.¹¹⁵

Mecmua: Galland’ın gördüğü bu mecmuada üç ayrı eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki Gülistan’da geçen Arapça kelimelerin kullanım şekillerine göre Türkçe bir listesi, ikincisi Farsça-Türkçe muhtasar bir lugat, üçüncüsü de Sıhahu’l-Acem adlı bir lugattır.¹¹⁶

Nimetullah lugati: Galland, Farsça-Türkçe olan bu sözlüğün hulasa şeklinde bir nüshasını gördüğünü bildirir.¹¹⁷

-Tarihî eserler

¹⁰⁹Galland, a.g.e., s. 38.

¹¹⁰Galland, a.g.e., s. 32.

¹¹¹Galland, a.g.e., s. 48.

¹¹²Galland, a.g.e., s. 200.

¹¹³Galland, a.g.e., s. 202.

¹¹⁴Galland, a.g.e., s. 208.

¹¹⁵Galland, a.g.e., s. 22.

¹¹⁶Galland, a.g.e., s. 22.

¹¹⁷Galland, a.g.e., s. 23.

Kanunname: Galland, eser hakkında tafsilatlı bilgi vermemiştir.¹¹⁸

Kanunname: Galland, yaldızlı ve nesih harfleriyle yazılmış bu Kanunname nüshasının dilinin zarif ve samimi olduğunu söyler.¹¹⁹

Kanunname: Eser, kanunlar ve bu kanunlara uymayanlara verilecek cezalardan bahseden bir kanunnamedir. Galland, bu eserin eski bir devre ait olduğunu ve geçerliliği kalmadığını söylerken, kendi imparatoruna hediye etmeyi düşündüğü bu kanunnamenin Osmanlı Devleti'nin eski idaresi hakkında bilgi vermesi açısından önemli olduğunu dile getirir.¹²⁰

Tâcü't-tevârih: Hocazade Sadeddin'in ünlü tarihidir. Galland, bu eserin biri tam biri eksik iki nüshasını görmüştür. Eserin Osman Gazi ile başladığını Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar geçen zamanı anlattığını söyler, fakat içinde çok fazla Arapça, Farsça, Türkçe şiir bulunmasını ve müellifin kendini fazla övmesini eleştirir:

“Üslûp zarif, fakat hiç bir lüzumu bulunmayan Arapça, Türkçe ve Acemce şiirlerle fazla şişkin ve doludur. Müellif aynı zamanda kendisini pek methederek molla yahut âlimlerle şeyhlerden bahsetmekte ve yazmış buldukları kitapları da zikrelemektedir.”¹²¹

Tâcü't-tevârih: Galland, eserinin bir başka yerinde *Tâcü't-tevârih*'in bir nüshasından daha bahseder ve bu tarihin güzel olduğunu fakat üslubunun özentili ve doğallıktan uzak bulunduğunu yineler.¹²²

Sefer-i Yusuf Paşa: Galland, eserin Sultan İbrahim zamanında kaptan paşa olan Yusuf Paşa'nın Girit seferini anlattığını bildirir.¹²³

Sefer-i Bağdat: Galland, eserin Sultan Murad zamanındaki Bağdat kuşatmasını anlattığını bildirir.¹²⁴

Tarih-i Şikloş ve Üstürgon ve İston-i Belgrad: Galland, eserin nesih hattıyla yazıldığını ve Kanuni'nin karada ve denizde yaptığı seferleri anlattığını belirtir.¹²⁵

Tevârih-i Mısır: Nişancı Paşa tarihi olarak bilinen eserdir. Galland, eserin dünyanın yaradılışından H. 950 yılına kadar gelen zamanı anlattığını belirtir.¹²⁶

¹¹⁸Galland, a.g.e., s. 3.

¹¹⁹Galland, a.g.e., s. 1.

¹²⁰Galland, a.g.e., s. 5.

¹²¹Galland, a.g.e., s. 9.

¹²²Galland, a.g.e., s. 193-194.

¹²³Galland, a.g.e., s. 32.

¹²⁴Galland, a.g.e., s. 32.

¹²⁵Galland, a.g.e., s. 52.

Tevârih-i Hasan Bey: Galland, bu eserin Kanuni Sultan Süleyman dönemini anlatan bir tarih olduğu bilgisini verir. Fakat Nahid Sırrı Örik, Galland'ın burada Peçevî tarihi ile Hasan Vecihî Bey'in tarihini karıştırdığını söylemektedir.¹²⁷

Mecmua: Tarihî konuları muhtevi bir mecmuadır. Galland, bu eserin içinde Tercüme-i Mu'cemü't-tevârih, Zikr-i Saltanat-ı Sultan Orhan, Zikr-i Cülûs-ı Sultan Murad Han Gazi, Dâsitân-ı Yıldırım Bayezid Han Gazi ve Dâsitân-ı Sultan Selim Han Gazi adlı risalelerin bulunduğunu haber verir.¹²⁸

Mecmua: Galland'ın satın aldığı bu eser, tarihî konuları muhtevi bir mecmuadır. Galland eseri şöyle tanıtır:

“Üç muhtelif mevzudan bahseden Türkçe bir kitap satın aldım. Mevzulardan birincisi Ebu Ali Sina ile Ebü'l-Hâris'in harikulâde mucizevî tarihleriydi. İkincisi Âdem'den Süleyman'a kadar reislerin ve peygamberlerin hayatlarının bir hulâsası idi. Üçüncüsü de Sultan Süleyman'ın İran'a karşı bir seferinin hikâyesidir ki, bu imparator bu sefer esnasında Van adlı bir kale almıştır.”¹²⁹

Ramazanzade Mehmet Çelebi tarihi: Galland, Ramazanzade tarihi için,

“Bu kitap Âdem'den başlamakta ve Muhammed'e kadarki zamanı az kelime ile hulâsa ettiği gibi Osmanlı imparatorluğunun başlaması tarihine kadarki bütün hicrî yılları gene aynı şekilde hulâsa eylemekte, bundan sonra Süleyman'ın oğlu Sultan Selim'e kadar biraz tafsilat ile devam etmekte ve nihayetle, saltanatlarının tarih ve müddetleri ile birlikte olarak eski İran ve Mısır krallarının bir listesini vermektedir. Müftüler, şeyhler, kazaskerler gibi en mühim Türklerim doğum ve ölüm tarihlerini yazmış ve ömür müddetlerini ilave etmeyi asla ihmal etmemiş...”¹³⁰

der.

Tarih-i İbrahim Peçevî: Ünlü Peçevî tarihidir. Galland, eserin Kanunî dönemiyle başlayıp H. 1044 yılına kadar geçen zamanı anlattığını bildirir.¹³¹

Tarih-i İbrahim Peçevî: Galland'ın gördüğü bir başka Peçevî tarihi nüshasıdır. Galland, bu nüshanın hem iyi yazıldığını hem de içinde bulunan konulara ait bir cetveli ihtiva ettiğini söyler.¹³²

¹²⁶Galland, a.g.e., s. 193.

¹²⁷Galland, a.g.e., s. 193.

¹²⁸Galland, a.g.e., s. 194.

¹²⁹Galland, a.g.e., s. 100.

¹³⁰Galland, a.g.e., s. 216.

¹³¹Galland, a.g.e., s. 218.

¹³²Galland, a.g.e., s. 195.

Tarih-i Âl-i Osman: İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı tarihini anlattığı eseridir, Heşt Behişt olarak da bilinir. Galland, İdris-i Bitlisî için “Kendisi Fatih Mehmed’in oğlu Sultan Bayezid zamanında yaşıyor ve Ramazan’a nazaran, İran nişancıları neslinden geliyordu.”¹³³ demektedir.

Câmiü't-tevârih: Camiü't-tevârih'in divan kâtibi Mehmed Bey tarafından kısaltılarak yapılmış tercümesidir. III. Murad döneminde yazılmıştır. Galland, eserin Şark milletlerinin tarihini bilmek isteyen yabancılar için çok faydalı bir kaynak olduğu düşüncesindedir.¹³⁴

-Dinî eserler

Vasiyetname-i Mehmed bin Pir Ali: Birgivî'nin ünlü vasiyetnamesidir. Galland, bu eserin Türklerin dinleri ve inançlarından bahsettiğini söyler.¹³⁵

Acâibü'l-mahlukât: Galland, eserde Hz. Muhammed'in miraca çıkışını anlatan tasvirlerin bulunduğunu söyler. Bununla birlikte Nahid Sırrı Örik, Galland'ın bahsettiği bu eserin gerçek adının Miraç-name olduğunu belirtir.¹³⁶

-Edebî eserler:

Kelile ve Dimne tercümesi: Galland, eser hakkında tafsilatlı bilgi vermemiştir.¹³⁷

Ferec ba'de's-şidde: Galland, bunun kırk iki masalı ihtiva eden, muharrir ismi olmayan bir nüsha olduğunu söyler.¹³⁸

Divan-ı Azmizâde Efendi: Galland, eser hakkında tafsilatlı bilgi vermemiştir.¹³⁹

Gülüstan tercümesi: Galland, bu nüshayı Gülüstan'ın her beytinin Türkçe tercümesinin yapıldığı bir kitap olarak bildirir.¹⁴⁰

Pend-i Attâr tercümesi: Galland, bu eserin müellifinin ismini vermez, fakat eserin Attâr'ın Pendnamesinin nazmen Türkçeye çevrilmiş hali olduğunu bildirir.¹⁴¹

Dâfiü'l-gumûm ve râfiü'l-humûm: Galland, Deli Birader Gazzalî'nin bu eserini bedestende görmüştür. Eserin edebe mugayir olduğunu belirtir.¹⁴²

¹³³Galland, a.g.e., s. 219.

¹³⁴Galland, a.g.e., s. 7-8.

¹³⁵Galland, a.g.e., s. 38-39.

¹³⁶Galland, a.g.e., s. 37.

¹³⁷Galland, a.g.e., s. 4.

¹³⁸Galland, a.g.e., s. 5.

¹³⁹Galland, a.g.e., s. 35.

¹⁴⁰Galland, a.g.e., s. 36.

¹⁴¹Galland, a.g.e., s. 41.

Husrev ü Şîrîn: Galland, bu eserin müellifinden bahsetmez.¹⁴³

Husrev ü Şîrîn: Galland, minyatürlü bir nüshası olduğunu söylediği bu eserin müellifini Mevlana Şeyh Rûmî, istinsah tarihini ise H. 932 olarak verir.¹⁴⁴

Tezkiretü'ş-şuarâ: Galland'ın müellifini belirtmediği, fakat alfabetik sırayla şairlerin biyografilerine ve eserlerinden örneklere yer verildiğini söylediği bir şair tezkiresidir.¹⁴⁵Eser, büyük ihtimalle Latîfî tezkiresidir.

Tezkiretü'ş-şuarâ: Galland, bu eserin Türk ve Arap şairlerin hayatlarına yer verdiğini söyler.¹⁴⁶

Tezkiretü'ş-şuarâ: Kınalızade Hasan Çelebi'nin tezkiresidir. Galland, eserin alfabetik olarak düzenlendiğini ve dilinin Türkçeden çok Arapçaya benzediğini bildirir.¹⁴⁷

Sudî'nin Bostan şerhi: Sadî'nin Bostan adlı eserinin Sudî tarafından yapılan şerhidir. Galland, Sudî'nin Gülistan'ı ve Hafız Divanı'nı da şerh ettiğini söyler.¹⁴⁸

Cevâmi'ü'l-hikâyât: Avfî'nin aynı adlı Farsça eserinin Türkçeye tercümesidir. Hikâye mecmuası hüviyetinde olan bu eserin Türkçeye üç çevirisi yapılmıştır. Galland'ın bahsettiği çeviri, Celalzade Salih Çelebi'nin çevirisi olmalıdır.¹⁴⁹ Galland, eserin bölümleri hakkında da tafsilatlı bilgi verir:

“Kitap dört kısma ayrılmış olup her kısım da yirmi beş fasla ayrılmış bulunmaktadır ve bu keyfiyet ihtiva ettikleri şeylerin tenevvuu bakımından latîf yüz fasıl vücûda getirmektedir. İlk yirmi beş fasılda yetmiş iki âlemin hâlîki bulunan Allah'tan, peygamberlerle velilerin mucizelerinden, Arabistan'la İran'ın eski krallarıyla bilhassa Nuh'tan evvel ve sonra yaşamış bulduklarını söyleyenlerden, Müslüman olan halifelerden, doğruluklarıyla şan kazanmış kimselerden, birçok kralların durumlarından, söyledikleri güzel sözlerden, insanları muztarip etmek üzere yaptırmış oldukları işkencelerden, verdikleri hükümlerden, akıllı ve değerli kimselerden, vezir veya devlet nâzırlarından ve bahadırılıktan, bilgili ve soylu kimselerle saireden bahistir. Bunları takip eden yirmi beş fasıl, mütevazî halk tabakasından ve kendilerine yaraşan

¹⁴²Galland, a.g.e., s. 46.

¹⁴³Galland, a.g.e., s. 52.

¹⁴⁴Galland, a.g.e., s. 213.

¹⁴⁵Galland, a.g.e., s. 59-60.

¹⁴⁶Galland, a.g.e., s.209.

¹⁴⁷Galland, a.g.e., s. 213.

¹⁴⁸Galland, a.g.e., s. 189.

¹⁴⁹Zira hem eserin yazıldığı tarih, hem de Galland'ın, eserin müterciminin Eyyub Camii yakınında çalıştığını söylemesi bu kişinin Celalzade Salih olduğuna delalet etmektedir. Bkz. Celia J. Kerlake, “Celalzade Mustafa Çelebi”, *DİA*, C. 7, s. 262.

meziyetlerden bahsetmektedir. Son yirmi beş fasıl ise hayret ve hayranlık uyandıracak şeylerden bahis bulmaktadır.”¹⁵⁰

Letâif-i Lamiî: Lamiî'nin latifelerinin toplandığı eseridir. Galland bu eser için,

“Letaif-i Lamiî adlı diğer bir kitap birtakım küçük hikâyeleri ihtiva etmekte olup bunların bazıları kelimelerin çift manalarına istinad etmektedir ki, bunlar meyanında bulunan bir fıkra, bir kadı huzurunda şarap içmiş olmakla itham edilen bir Türk'ün, içmek kelimesinin Türk dilinde şarap içmek kadar and içmek için de kullanılışı sayesinde kendisini oldukça maharetle kurtarışını anlatmaktadır.”¹⁵¹

der.

Mevlidü'n-nebî: Galland, müellifini bildirmediği bu eserin Hz. Muhammed'in doğumunu anlattığını ve nüshanın sonunda birtakım duaların bulunduğunu haber verir.¹⁵²

Muzaffer-name: Galland'ın gördüğünü söylediği bu eser, yirmi sayfalık, ahlaki ve siyasî öğütleri içeren Farsçadan tercüme bir eserdir. Galland, eserin soru-cevap şeklinde tanzim edildiğini belirtir.¹⁵³ Eser, Zafername ismiyle de bilinir. Galland, eserin başka bir yerinde Nuşirevan'ın emriyle Büzürmihir tarafından yazılmış bu kitabın Büyükelçi tarafından satın alındığını da belirtir.¹⁵⁴

İnşa: Galland, kendi imparatoru için İstanbul'dan bir inşa kitabı satın alır. Bu kitabı “Bu, Pâdişaha, vezirlere ve Osmanlı imparatorluğun diğer erkânına yollanacak mektupların şekil ve ifadesini gösteren bir kitaptır.”¹⁵⁵ sözleriyle tanıtır.

Risale-i Gülşen: Galland, bu eserin manzum olduğunu ve H. 829 yılında yazıldığını söylerken, eserin başındaki naat ve dört halife övgülerinden sonra Fatih Sultan Mehmed'den bahsedildiğini haber verir.¹⁵⁶

-Diğer konulardaki eserler:

Teshîl fi't-tıbb: Galland, eserle ilgili olarak “Bu üç kısma ayrılmış bir tıp kitabıdır; ilk kısım iki fasla ayrılmış olup birinci fasıl tıp ilmini bilmeye ve

¹⁵⁰Galland, a.g.e., s. 215.

¹⁵¹Galland, a.g.e., s. 215.

¹⁵²Galland, a.g.e., s. 205.

¹⁵³Galland, a.g.e., s. 68.

¹⁵⁴Galland, a.g.e., s. 72.

¹⁵⁵Galland, a.g.e., s. 33.

¹⁵⁶Galland, a.g.e., s. 199.

ikincisi bunun tatbikini öğretmeye hizmet etmektedir. İkinci kısım gıdalarla şuruplardan bahseder ve üçüncü kısım hastalıkların sebeplerini, alâmetlerini ve devalarını öğretir. İfadesi oldukça saf ve gayetle samimidir.”¹⁵⁷der.

Baytarname: Galland, bu eserin tedavi usullerinden bahsettiğini ve mensur olduğunu kaydeder.¹⁵⁸

Remil kitabı: Galland, eserin Farsça ve Türkçe düsturlar ihtiva ettiğini haber verir.¹⁵⁹

İ'lâm el-'ibâd bâ-'alâm el-bilâd: Galland, eserin Kanuni Sultan Süleyman'a sunulduğunu, İstanbul tarafında bulunan yüz şehirden, bunların buldukları iklimden ve merkeze uzaklıklarından bahsettiğini anlatır.¹⁶⁰Galland müellifini zikretmese de şehirler âleminde mesafelerin bildirimine anlamına gelen bu kitap Mustafa İbn Ali el-Muvakkit'e aittir.

Netâyicü'l-fünûn: Galland, bu eserin tarih, ilahiyat, felsefe, belagat, hey'et, hesap gibi ilimlerden bahsettiğini ifade eder.¹⁶¹

Galland, notlarında yukarıda zikrettiklerimizin dışında pek çok Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca eserden de bahseder.Fakat onun seçtiği Türkçe eserlere baktığımızda bunların genellikle tarih ve edebiyat ağırlıklı olduğunu görürüz.Galland, bu eserlerden bir kısmını satın almış, bir kısmını ise sadece görmüş ve incelemiştir.İmparator için satın aldığı kitaplar, daha çok Osmanlı Devletinin işleyişi hakkında bilgi veren kitaplardır.Nitekim imparatora hediye etmeyi düşündüğü bir kanunname için “Bu eser hiç değilse padişahın imparatorluğunun eski idaresi hakkında insanı bilgi sahibi kılmaya hizmet edebilir.”¹⁶²der ve eserin bir başka yerinde de imparatorun emriyle bir kanunnameyi Fransızcaya tercüme ettiğinden bahseder.¹⁶³

Sonuç

Seyahatnameler, seyyahların sadece gördükleri yerleri anlattıkları anı kitapları değildir.Seyyahın mesleğine, seyahat sebebine ya da ilgi alanlarına bağlı olarak sosyal, siyasal, sanatsal ya da edebî anlamda pek çok bilgiyi bünyesinde barındıran anlatılardır.Bu nedenle kültür tarihimiz açısından önem taşırlar.

¹⁵⁷Galland, a.g.e., s. 7.

¹⁵⁸Galland, a.g.e., s. 52.

¹⁵⁹Galland, a.g.e., s. 31.

¹⁶⁰Galland, a.g.e., s. 218.

¹⁶¹Galland, a.g.e., s. 198-199.

¹⁶²Galland, a.g.e., s. 5.

¹⁶³Galland, a.g.e., s. 4.

Biz bu çalışmada, yabancı seyyahların klasik Türk edebiyatı ile ilgili gözlemlerini bir araya getirerek değerlendirmeye çalıştık. Bunu yaparken kırka yakın seyahatname taradık. Fakat seyyahların pek çok konu hakkında gözlemlerini geniş bir şekilde aktarmalarına rağmen, klasik Türk edebiyatı ve divan şairleri hakkında pek azının bilgi verdiğini gördük. Şüphesiz seyyahların büyük kısmının Türkçeyi iyi derecede bilmemesi bunda en önemli etkidir. Bunun dışında klasik Türk edebiyatını anlamak ve değerlendirmek için sadece Türkçe bilmek yeterli olmamakta, Arapça ve Farsça kelime bilgisine de ihtiyaç duyulmaktadır. Hal böyle olunca seyyahların, klasik Türk edebiyatını anlayabilmesi ve anlatabilmesi güçleşmektedir.

Ayrıca seyyahları, yaşadıkları dönemlerle bağlantılı olarak düşündüğümüzde, XIX. yüzyılda sadece siyasi ya da ticari amaçlarla değil, turistik amaçlarla da Doğu'ya seyahatlerin arttığını görürüz. Bunda Oryantalizmin etkisiyle Doğu'ya duyulan merakın da rolü vardır. Edebiyat açısından baktığımızda ise XVIII. yüzyılın sonunda Hammer'in *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* ve XIX. yüzyılın başında Gibb'in *A History of Ottoman Poetry* gibi eserlerinin yabancılara Türk şiirine ilgisini artırdığını söyleyebiliriz. Özellikle klasik Türk edebiyatı hakkında yorumlarda bulunan XIX. yüzyıl seyyahlarının bu eserleri bildikleri ve okudukları âşikârdır. Bu sebeple klasik Türk edebiyatı ile ilgili değerlendirmeler, özellikle XVIII ve XIX. yüzyıl seyyahlarının eserlerinde geniş olarak yer almaktadır.

İncelediğimiz eserleri göz önüne alarak yabancı seyyahların klasik Türk edebiyatına dair izlenimleri hakkında genel bir değerlendirme yaptığımızda, bu konuya en fazla Murad Efendi, Galland ve Garnett'in yer verdiğini söylemeliyiz. Bunlar içinde devlet-i aliyye memuru olan Murad Efendi'nin ayrı bir yeri vardır. O, Türk hayatını yaşamış bir kimse olarak karşımıza çıkar. Onun bilgisi çok, düşünceleri geniştir. Sadece devrini değil, bütün bir Türk edebiyatını II. Murad'dan itibaren değerlendirmeye almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkimiyeti, doğru tespitlerde bulunmasını sağlamıştır. O, klasik Türk edebiyatı hakkında kendi görüşlerine yer verdiği gibi, tezkirelerden ve yabancı kaynaklardan da alıntılar yapmıştır. Murad Efendi'nin değerlendirmelerinin bir diğer önemli yanı, onun ele aldığı konuları mukayeseli olarak vermesidir. Antoine Galland da Murad Efendi gibi Doğu dillerine vâkıf bir kimsedir. O da bu sayede klasik edebiyata ve bu edebiyatın verimlerine aşina olabilmıştır. Galland'ın eseri günlük şeklinde olduğu için o, Murad Efendi gibi eserini konularına göre bölümlendirmemiştir. Zaten Galland, genel olarak edebiyat tarihine de değinmemiştir, onun ilgisi daha çok kitaplarıdır. Kitapçılarda görüp incelediği ya da satın aldığı eserler üzerine geniş değerlendirmelerde bulunmuştur. Garnett ise Murad Efendi ve Galland kadar

Doğu dillerine vâkıf değildir. Bununla beraber Doğu'yla ilgili araştırmalar yapmış ve daha çok Gibb ve Hammer gibi yabancı araştırmacıların eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. O, özellikle kadın şairlerden bahsetmiş ve eserlerinde onların bazı şiirlerinin tercümelerini vermiştir. Murad Efendi, Galland ve Garnett'in dışında Edmondo de Amicis, Stephan Gerlach, H. C. Andersen, Julia Pardoe, Aleksandr Puşkin, Joseph de Tournefort ve Dwight gibi seyyahların eserlerinde de klasik şiir ya da divan şairleri ile ilgili az da olsa bilgi bulunmaktadır.

Sonuç olarak bütün bunlar, seyahatnamelerin sadece Türk tarihi, kültürü ve sosyal hayatı hakkında değil, Türk edebiyatı hakkında da değerli bilgiler ihtiva ettiğini göstermektedir. Biz bu sebeple yabancı seyyahların seyahatnamelerinin Türk edebiyatı açısından da okunup değerlendirilmesi gerektiği görüşündeyiz.

KAYNAKÇA

- AMICIS, Edmondo de, **İstanbul (1874)**, Çev. Beynun Akyavaş, Ankara, TTK Yay, 2006.
- ÂŞIK ÇELEBİ, **Meşâ'irü's-şu'arâ İnceleme-Metin**, C. 1-3, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2010.
- BUSBECQ, Ogier Ghislain de, **Türk Mektupları-Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)**, Çev. Derin Türkömer, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005.
- DWIGHT, H. G., **Constantinople Old and New**, New York, Charles Scribner's Sons, 1915.
- GALLAND, Antoine, **İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, C. I-II, Çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara, TTK Yay., 1998.
- GARNETT, Lucy Mary Jane, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Oğlak Yay., 2009.
- GARNETT, Lucy Mary Jane, **Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar**, Çev. Hanife Öz, İstanbul, Dergâh Yay., 2010.
- GARNETT, Lucy Mary Jane, **The Turkish People Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life**, London, Methuen&Co, 1909.
- GERLACH, Stephan, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, C. 1-2, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yay, 2010.
- GIBB, E. J. Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi**, Çev. Ali Çavuşoğlu, C. I-V, Ankara, Akçağ Yay., 1999.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph von, **Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit**, C. 1-4, Pesth, 1836.
- HAMSUN, K.-ANDERSEN, H. C., **İstanbul'da İki İskandinav Seyyah**, Çev. Banu Gürsaler-Syvertsen, İstanbul, YKY, 2009.
- İSEN, Mustafa, **Kühnü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Ankara, AKMB Yay., 1994.
- İSMAİL ASİM EFENDİ, **Küçük Çelebizade Tarihi**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1865.
- KERSLAKE, Celia J., "Celalzade Mustafa Çelebi", **DİA**, C. 7, s. 262.
- LATİFÎ, **Tezkiretü's-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ**, Haz. Rıdvan Canım, Ankara, AKMB Yay., 2000.
- MURAD EFENDİ, **Türkiye Manzaraları**, Çev. Alev Sunata Kırım, İstanbul, Kitap Yay., 2007.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Muslihuddin Mustafa", **DİA**, C. 31, s. 260-271.

-
- PARDOE, Julia, **Şehirlerin Ecesi İstanbul -Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Kitap Yay., 2009.
- PUŞKİN, Aleksandr, **Erzurum Yolculuğu**, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010.
- TAVERNIER, Jean Baptiste, **Tavernier Seyahatnamesi**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Kitap Yay., 2006.
- TOURNEFORT, Joseph de, **Tournefort Seyahatnamesi**, İkinci Kitap, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Kitap Yay., 2008.